

Katedra: Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky

Studijní program: Speciální pedagogika

Studijní obor: Speciální pedagogika předškolního věku

ŠIKANA V PROSTŘEDÍ MATEŘSKÉ ŠKOLY
BULLYING IN THE ENVIRONMENT
OF NURSERY SCHOOL

Bakalářská práce: 12-FP-KSS-2034

Autor:

Renáta VRKOSLAVOVÁ

Podpis:

.....

Vedoucí práce: PhDr. Kateřina Thelenová

Konzultant:

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
68	3	-	8	27	1 + 1 CD

V Liberci dne: 19. 04. 2013

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Akademický rok: 2011/2012

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Renáta Vrkoslavová**
Osobní číslo: **P10000183**
Studijní program: **B7506 Speciální pedagogika**
Studijní obor: **Speciální pedagogika předškolního věku**
Název tématu: **Šikana v prostředí mateřských škol**
Zadávající katedra: **Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cíl BP: Vysvětlit pojem šikana v kontextu prostředí mateřských škol, zmapovat názory zaměstnanců mateřských škol na výskyt šikany u dětí předškolního věku, zjistit, zda se v prostředí mateřské školy jedná o šikanu a konfrontovat s poznatky odborné literatury.

Požadavky BP: Formulace teoretických východisek, příprava průzkumu, sběr dat, interpretace a vyhodnocení dat, formulace závěrů.

Základní metody a techniky průzkumu: Sekundární analýza zdrojů, dotazník.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

- BEDNÁŘOVÁ, J., ŠMARDOVÁ, V., 2007. Co by dítě mělo umět ve věku od 3 do 6 let. 1. vyd. Brno: Computer Press. ISBN 978-80-251-1829-0.
FIELDVÁ, M. E., 2009. Jak se bránit šikaně: praktický rádce pro děti, rodiče a učitele. 1. vyd. Praha: Ikar. ISBN 978-80- 249-1176-2
KOLÁŘ, M., 2001. Bolest šikanování. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-513.
MERTIN, V., GILLERNOVÁ, I., 2010. Psychologie pro učitelky mateřské školy. 2. rozš. a přeprac. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-627-8.
ŘÍČAN, P., JANOŠOVÁ, P., 2010. Jak na šikanu. 1. vyd. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2991-6.

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Kateřina Thelenová

Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky

Datum zadání bakalářské práce: **1. dubna 2012**

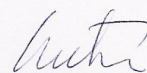
Termín odevzdání bakalářské práce: **26. dubna 2013**

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.

děkan

L.S.

doc. PaedDr. PhDr. Ilona Pešatová, Ph.D.

vedoucí katedry

V Liberci dne 23. dubna 2012

Čestné prohlášení

Název práce: Šikana u dětí předškolního věku
Jméno a příjmení autora: Renáta Vrkoslavová
Osobní číslo: P10000183

Byl/a jsem seznámen/a s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil/a elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 19. 04. 2013

.....

Renáta Vrkoslavová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Kateřině Thelenové za odborné vedení bakalářské práce, za cenné rady, připomínky a veškerý věnovaný čas. Děkuji také všem osobám, které se podílely na prováděném dotazníkovém šetření.

V Liberci dne 19. 4. 2013

.....

Název bakalářské práce: Šikana u dětí v předškolním věku

Jméno a příjmení autora: Renáta Vrkoslavová

Akademický rok odevzdání bakalářské práce: 2012/2013

Vedoucí bakalářské práce: PhDr. Kateřina Thelenová

Anotace:

Bakalářská práce se zabývala problematikou šikany u dětí v předškolním věku. Analyzovala problematiku šikany, její projevy, pojednávala o nutnosti prevence sociálně patologických jevů v chování dětí od vstupu do prvního většího kolektivu vrstevníků, tedy do mateřské školy. Práce nás seznámila se základními pojmy týkajícími se šikany, zabývala se jejími stádii, formami a charakteristikou jejích účastníků, agresorů i obětí. Prostor byl dán vysvětlení rolí rodičů agresora, rodičů oběti, ale i roli pedagoga v mateřské škole.

Empirická část byla členěna do šesti kapitol a prezentovala výstupy průzkumu realizovaného na vybraném vzorku respondentů. Respondenty dotazníkového šetření byli pedagogičtí i nepedagogičtí zaměstnanci mateřských škol. Hlavním cílem průzkumu bylo zjistit, zda se v mateřských školách vyskytuje šikana a zda je relevantní užití pojmu šikana, hovoříme-li o dětech v předškolním věku. Byly formulovány předpoklady: šikana se vyskytuje již v mateřských školách, nejčastějším typem rizikového chování v mateřských školách je agrese, dívky i chlapci mají v předškolním věku stejné sklony k agresivnímu chování, mateřské školy se cíleně věnují prevenci šikany a učitelé nejsou dostatečně proškoleni pro boj se šikanou v mateřských školách. Průzkumem byly předpoklady ověřeny a byla potvrzena jejich platnost pro daný vzorek respondentů, z čehož vzešla konkrétní doporučení pro praxi, týkající se zejména odborného proškolení a vzdělávání pedagogů a doporučení k uplatňování výchovného principu důslednosti při práci se skupinou dětí předškolního věku.

Klíčová slova:

Šikana, sociálně patologické jevy, prevence, předškolní věk, agresor, oběť.

Title of the bachelor thesis: Bullying in the Environment of Nursery School

Author: Renáta Vrkoslavová

Academic year of the bachelor thesis submission: 2012/2013

Supervisor: PhDr. Kateřina Thelenová

Summary:

The Bachelor's thesis addressed the issue of bullying among preschool children. It analysed the problem of bullying, its various manifestations and stages, it dealt with the necessity of prevention of socially pathological phenomena in children, starting with joining the first bigger same-age social group, the nursery school in particular. The thesis presented basic terms related to bullying and its various stages, in addition to this, it introduced the forms and characteristics of its participants, both the aggressors and the victims. The roles of the aggressor's and the victim's parents were explained, as well as the role of the nursery school teacher.

The empirical part of the thesis was divided into six chapters and it presented the results of the research conducted on chosen respondents. The test sample consisted of pedagogical and non-pedagogical nursery school staff members. The aim of the research was to find out whether or not bullying occurs in nursery schools and whether the term 'bullying' is relevant in connection with preschool children. Expected hypotheses were formulated: bullying occurs in nursery schools, aggression is the most frequent type of high-risk behaviour in nursery schools, preschool boys and girls are inclined to display the same level of aggressive behaviour, nursery schools engage in bullying prevention and nursery school teachers are not sufficiently educated to deal with bullying. The research confirmed all hypotheses and their validity for the test sample of respondents. Specific recommendations related particularly to professional training and education of pedagogical staff were made as well as recommendations for application of educational principle of consistency while working with preschool children.

Key words:

Bullying, socially pathological phenomena, prevention, preschool age, aggressor, victim.

Obsah

Seznam tabulek a grafů.....	9
Úvod.....	10
1 Charakteristika prostředí mateřských škol.....	12
1.1 Specifika předškolního vzdělávání, metody a formy práce.....	14
2 Charakteristika dětí v předškolním věku v souvislosti se vznikem šikany.....	17
2.1 Osobnostně-sociální vývoj dítěte v předškolním věku.....	21
3 Patologické chování v prostředí mateřských škol.....	23
3.1 Agrese a agresivita v prostředí mateřských škol.....	23
3.1.1 Agresivita v prostředí mateřských škol.....	23
3.1.2 Agrese v prostředí mateřských škol.....	24
3.2 Šikana v prostředí mateřských škol.....	28
3.2.1 Stadia šikany v prostředí mateřských škol.....	31
3.2.2 Aktéři šikany v prostředí mateřských škol.....	33
3.2.3 Rodiče agresorů a obětí šikany v mateřských školách.....	35
3.2.4 Role učitelky/učitele v mateřské škole v souvislosti se šikanou.....	36
4 Cíl empirické části.....	39
5 Předpoklady.....	40
6 Použité metody.....	41
7 Popis zkoumaného vzorku.....	43
8 Průběh průzkumu.....	46
9 Získaná data a jejich interpretace.....	47
10 Shrnutí výsledků empirické části a ověření platnosti předpokladů.....	60
11 Doporučení pro praxi.....	63
Závěr.....	65
Seznam použité literatury.....	67
Příloha 1.....	69

Seznam tabulek a grafů

Tabulky:

Tabulka 1	Rozpis délky pedagogické praxe
Tabulka 2	Schopnost identifikace šikany, chování označované za šikanu
Tabulka 3	Výskyt jednotlivých stadií šikany v mateřských školách
Tabulka 4	Relevantnost pojmu šikana a její formy u dětí v předškolním věku
Tabulka 5	Nejčastější typy agresivního chování v mateřských školách
Tabulka 6	Přehled kladných a záporných odpovědí
Tabulka 7	Spolupráce mateřské školy s rodiči agresora šikany
Tabulka 8	Spolupráce mateřské školy s rodiči oběti šikany

Grafy:

Graf 1	Poměr tendencí k agresivnímu chování mezi chlapci a děvčaty
Graf 2	Využití metodických materiálů pro prevenci šikany v mateřských školách
Graf 3	Řešení závažného problému souvisejícího se šikanou u dětí v předškolním věku

Motto:

„...,Člověk je jediným primátem, který zabíjí a týrá příslušníky svého druhu bez biologického nebo ekonomického důvodu a pocituje při tom uspokojení...“

Erich Fromm

Úvod

Tématem této práce je *šikana v prostředí mateřské školy*. Zabývat se touto problematikou je v dnešní době velmi aktuální, i zde platí ono známé „čím dříve, tím lépe“, neboť šikana se stává stále tíživějším společenským problémem. Často je to právě šikana, co znepríjemňuje již malým dětem každodenní život a co jej mnohdy těžce poznamenává.

O šikaně bylo napsáno mnohé, ale názory na to, zda je možné se s tímto způsobem chování setkat již v kolektivech dětí navštěvujících mateřské školy, se různí. Šikana má mnoho forem, různou intenzitu, různé projevy a setkat se s ní můžeme prakticky v každém kolektivu, v každém věku. Problematika šikany se rozhodně nesmí podceňovat, je důležité naučit se rozpoznávat její první příznaky a vhodně je řešit s dětmi, ale i s rodiči, což rozhodně není jednoduché.

Cílem této práce je zjistit, zda se již v prostředí mateřské školy, v kolektivech předškolních dětí, objevuje šikana a to na základě dostupných informací v odborné literatuře a na základě rešerše dosavadních výzkumů dostupných v podobě výzkumných zpráv na internetu. V teoretické části této práce se budeme zabývat charakteristikou prostředí mateřských škol i specifiky předškolního vzdělávání, metodami a formami práce. Dále budeme charakterizovat děti v předškolním věku v souvislosti se vznikem šikany, přiblížíme chování dětí v kolektivu vrstevníků. Vysvětlíme základní pojmy související se šikanou, porovnáme definice šikany různých autorů. Autorka práce se bude zabývat jednotlivými stádii šikany, popíše účastníky šikany. Rovněž poukáže na roli rodičů agresorů, ale i rodičů obětí a na roli učitelky či učitele v mateřské škole. Teoretická část je zpracovávána metodou sekundární analýzy zdrojů.

Empirická část práce si potom klade za cíl zmapovat názory zaměstnanců mateřských škol na výskyt šikany u dětí předškolního věku a zjistit, zda je relevantní používat termín šikana, hovoříme-li o prostředí mateřských škol a kolektivech předškolních dětí. Během průzkumu budou osloveni převážně pedagogičtí, ale i nepedagogičtí pracovníci pěti mateřských škol v Trutnově a přilehlém okolí, kteří přicházejí denně do přímého kontaktu s dětmi a mají možnost pozorovat chování dětí v různých situacích. V této části bude použita metoda dotazníku.

Smyslem celé práce je vysvětlení šikany jako velmi závažného společenského problému, kterým je nutné se zabývat již od doby vstupu dítěte do prvního velkého kolektivu

vrstevníků, tedy do mateřské školy. Díky tomu, že se zabýváme vztahy vyvíjejícími se mezi dětmi od prvopočátku, je také možné hned na začátku podchytit patologické jevy a zabránit tomu, aby zárodek šikany přerostl v zásadní problém, který může poznamenat mnohé životy.

Teoretická část

1 Charakteristika prostředí mateřských škol

Cílem této kapitoly je přiblížit problematiku předškolního vzdělávání, charakterizovat prostředí mateřských škol a specifikovat metody a formy práce s ohledem na možnosti vzniku a prevenci patologického chování.

Mateřská škola je školské vzdělávací zařízení pro děti od tří do šesti (sedmi) let. V České republice, je podle Školského zákona č. 561/2004 Sb. v platném znění, předškolní vzdělávání veřejnou službou, což znamená, že mateřská škola je součástí školského systému řízeného požadavky a pokyny Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a má být dostupná všem dětem. *Současná vzdělávací politika v České republice vychází z přesvědčení, že člověk se musí vzdělávat po celý život a že by měl mít zájem na svém vzdělávání, učení i vědění, které mu umožňuje dokonalejší a bohatší interakci se světem. Za důležitý prvopočátek tohoto procesu je považováno předškolní vzdělávání a jako takové dnes nachází významnou podporu státu (RVP pro předškolní vzdělávání 2004, s. 7).*

V Čechách založil v roce 1832 v Praze na Hrádku pod Emauzy první „vzornou opatrovnu“ Jan Svoboda, který učil děti, prostřednictvím zpěvu, her, říkanek a pohádek, morálním zásadám, ale i základům čtení, psaní a němčiny (Wikipedie). Vidíme tedy, že mateřské školy mají v České republice dlouhou tradici a jejich koncepce je tak říkajíc léty prověřená.

Děti navštěvují mateřskou školu zpravidla od tří do šesti (sedmi) let. Prostředí mateřské školy by mělo být podnětné, zajišťující aktivní rozvoj dítěte, učení i odbornou péči. Děti se zde seznamují se životem v kolektivu, velký důraz je kladen na rozvoj všech složek osobnosti, samostatnosti, na osvojování a upevňování zdravého životního stylu.

Mateřská škola v ideálním případě *motivuje k dalšímu poznávání a učení, stejně tak i učí dítě žít ve společnosti ostatních a přibližuje mu normy a hodnoty touto společností uznávané. Pro život dítěte má předškolní vzdělávání dalekosáhlý význam, neboť poznatky lékařů, psychologů a pedagogů dokazují, že většina toho, co dítě prožije v prvních letech života a co z podnětů okolního prostředí přijme, je trvalá a že rané zkušenosti, které dítě získává svým životem v rodinném i mimorodinném prostředí, se v jeho životě - třeba i daleko později - zhodnotí a najdou své uplatnění (RVP pro předškolní vzdělávání 2004, s. 7).*

Z výše uvedeného je dobře patrné, že mateřská škola je v životě dítěte velmi důležitou institucí a že prostředí mateřské školy, přístup pedagogů i první zkušenosti ze života v kolektivu

vrstevníků, ovlivňují osobnost dítěte a mohou, bez nadsázky, ovlivnit i celý jeho život. Proto je tak důležité toto vše zmínit i v této práci, kde se zabýváme možnostmi vzniku patologického chování, v našem případě šikany, v předškolním věku.

Hlavním úkolem předškolního vzdělávání je vzbudit v dětech zájem o další vzdělávání s tím, že přihlíží k individuálním schopnostem a věkovým zvláštnostem dětí. Jelikož učitelky a učitelé pracují s dětmi v mateřské škole dlouhodobě a téměř každodenně, může předškolní vzdělávání plnit i úkol diagnostický, zvláště v případě dětí se speciálními vzdělávacími potřebami. Zde může předškolní vzdělávání značně zlepšit život a vzdělávací šance dětí díky včasné speciálně pedagogické péči (RVP pro předškolní vzdělávání 2004, s. 7, 8).

Zvláštní kapitolou v charakteristice prostředí mateřských škol je vybavení prostor, požadavky, které musí splňovat budova, třída, zahrada... To však není předmětem této práce. V závěru kapitoly ovšem podotkneme, že s tématem práce úzce souvisí podstatná skutečnost, a sice, že děti se v rámci předškolního vzdělávání učí žít a vycházet s vrstevníky i uznávat autority. Seznamují se s pravidly, která musí dodržovat, s normami společnosti, ve které žijí, osvojují si, co se smí a co se nesmí. Díky životu v kolektivu se děti učí respektovat vrstevníky a jejich individualitu, učí se sebekontrolu, sebeovládání, empatii i určité diplomacii, učí se poznávat sami sebe. Prostřednictvím pedagogického vedení, komunitních kruhů, řízených rozhovorů apod., které jsou součástí denního zaměstnání v mateřské škole, se seznamují se zvyky jiných rodin, získávají určitý vhled do pocitů a myšlenek svých vrstevníků, mohou, na základě rozhovoru zjistit, jak se cítí např. kamarád, kterému někdo ublížil. Jsou pak lépe připravené na různé životní situace, či na případné setkání např. se šikanou. Dalším pozitivem v tomto ohledu je skutečnost, že učitelé znají děti i jejich reakce, jsou rovněž znalé poměrů v kolektivu a mohou si dobře všimnout varovných signálů, kterými bývá šikana provázena. Můžeme tvrdit, že problémy rázu patologického chování jsou u dětí v předškolním věku snáze odhalitelné a vzhledem k tvárnosti dětí v tomto věku mnohem snáze napravitelné, než u dětí starších. Hlavní roli v této problematice, vedle samotných účastníků šikany, hrají pedagogové v mateřské škole, jejich všímavost a profesionalita, rodiče a jejich přístup i ochota k řešení problémů a ke spolupráci s mateřskou školou. Těmto otázkám se ale budeme věnovat v následujících kapitolách.

1.1 Specifika předškolního vzdělávání, metody a formy práce

Předškolní vzdělávání se jednoznačně musí přizpůsobovat vývojovým fyziologickým, kognitivním a emocionálním potřebám dětí, které by měly být během všech vzdělávacích činností v plné míře respektovány. Zaměstnání má být prováděno zábavným a přirozeným způsobem. Děti potřebují především podporu, pomoc a porozumění, velmi důležitý je zde individuální přístup pedagoga. Každému dítěti je třeba dávat najevo zájem, pozornost, pochopení i lásku.

V dosahování úspěchů v předškolním vzdělávání jsou rozhodující odpovídající metody a formy práce. Je nutné si uvědomit, že hlavním úkolem předškolního vzdělávání *není vyrovnat výkony dětí, ale vyrovnat jejich vzdělávací šance* (RVP pro předškolní vzdělávání 2004, s. 8).

V předškolním vzdělávání jsou využívány metody **prožitkového a kooperativního učení hrou a činnostmi**, kdy se děti učí díky prožitkům, vlastní zvědavosti a přirozenému zájmu o vše nové (RVP pro předškolní vzdělávání 2004, s. 8).. Děti tak získávají zcela nenásilně nové zkušenosti, učí se ovládat nové dovednosti. Je třeba věnovat jim dostatek prostoru pro spontánní aktivity a vlastní plány, pro individuální volbu. Děti by se měly aktivně podílet i na sestavování denního programu, v jehož tvorbě by skutečně mělo být jejich přáním, v jisté míře, vyhověno. Další vhodnou metodou je **situační učení**. Zde se děti prostřednictvím využívání nejrozumnějších běžných situací každodenního života, či vytvářením modelových situací učí chápat smysl poznatků a dovedností užívaných v té které konkrétní situaci (RVP pro předškolní vzdělávání 2004, s. 8). Pro děti je tato forma velmi poučná, lehce si osvojují potřebné návyky, vytváření modelových situací je pro děti poutavé a zábavné. Pro naše potřeby, tedy pro objasnění problematiky šikany v předškolním věku, je velmi významné **spontánní sociální učení**, které je založeno na *principu přirozené nápodoby*. *Proto je třeba ve všech činnostech a situacích, které se v průběhu dne v mateřské škole vyskytnou, nejen v didakticky zaměřených činnostech, poskytovat dítěti vzory chování a postojů, které jsou k nápodobě a přejímání vhodné* (RVP pro předškolní vzdělávání 2004, s. 8). A právě mechanismy učení popsané pomocí jejich metod ukazují na rizikovost jakéhokoli patologického chování v mateřské škole včetně šikany, kterou budeme charakterizovat níže.

Nejpřirozenějším a prvním vzorem jsou pro děti rodiče, starší sourozenci, prarodiče. Se vstupem do mateřské školy potom děti přibírají další vzory, kterými zpravidla bývají učitelé a oblíbení, úspěšní, či jinak atraktivní kamarádi. Velmi snadno si mohou zvolit naprosto nevhodný vzor k nápodobě. Mnohdy jim imponuje kamarád, který je agresivní a zlý, protože ho všichni poslouchají, bojí se ho, což může být, zvláště pro slabší děti, symbolem moci a síly. Ještě horším příkladem je podobně jednající rodič. Děti mohou v takové rodině dojít přesvědčení, že násilí,

vydírání, vyhrožování, různé vulgarismy a jiné druhy patologického chování jsou běžné a v pořádku. Tímto se opět dostáváme k důležitosti předškolního vzdělávání a instituce mateřské školy jako takové, neboť jak jsme již zmínili výše, zde jsou všem dětem, tedy i dětem přicházejícím do mateřské školy z problematického či méně podnětného prostředí, vštěpovány zásady slušného chování, děti se seznamují s normami společnosti a je jim odkrýváno (např. vyprávěním kamarádů v komunitním kruhu) jak to chodí v jiných rodinách.

Podle Rámcového vzdělávacího programu pro předškolní vzdělávání (2004, s. 9–11) je další vhodnou specifickou formou pro předškolní vzdělávání pedagogem přímo nebo nepřímo motivovaná **didakticky zacílená činnost**, kde na sebe volně navazují činnosti spontánní i řízené a kde se objevuje spontánní i řízené učení. V souvislosti s předškolním vzděláváním hovoříme o tak zvaných **integrovaných blocích**, díky kterým děti získávají komplexnější zkušenosti. Vzdělávací obsah je jim předkládán v přirozených souvislostech, vše na sebe navazuje, vzdělávací složky jsou přirozeně propojeny a vzdělávání samo je pak nenásilným, zábavným a přirozeným procesem. Tato forma práce bývá ještě doplňována metodami **specifických didaktik** jednotlivých složek výchovy a vzdělávání.

Denní programy sestavuje pedagog tak, aby co nejlépe propojil pět oblastí předškolního vzdělávání, které uvádí Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání. Těmito oblastmi jsou: Dítě a jeho tělo, Dítě a jeho psychika, Dítě a ten druhý, Dítě a společnost a Dítě a svět. Pedagog při tvorbě denních a týdenních programů může využívat různé metodické příručky vycházející přímo z Rámcového vzdělávacího programu. Důležité je dbát na vyváženost spontánních a řízených činností a stále brát zřetel na věkové a individuální zvláštnosti, možnosti a schopnosti jednotlivých dětí (Přikrylová 2009, s. 5).

Předškolní vzdělávání sleduje stanovené vzdělávací cíle. Jde o **rámcové cíle**, které zahrnují rozvíjení dítěte, učení a poznávání, osvojování hodnot a získání osobnostních postojů. Všechny tyto obecné záměry jsou rozpracovávány do pěti vzdělávacích oblastí (biologické, psychologické, interpersonální, sociálně - kulturní a enviromentální). Na základě těchto vzdělávacích cílů získávají děti klíčové kompetence a to kompetence k učení, kompetence k řešení problémů, kompetence komunikativní, kompetence sociální a personální a kompetence činnostní a občanské (RVP pro předškolní vzdělávání 2004, s. 9–11).

Hlavním zaměstnáním předškolních dětí je hra. Nejlépe si také zapamatují poznatky, které jim předkládáme hravou formou. Pro dítě má hra stejný význam a připadá mu stejně důležitá, jako je pro dospělého člověka práce. Proto dítě reaguje vztekem a agresí, pokud mu hru z ničeho nic přerušíme. *Hra v dětech probouzí tvořivou energii a rozvíjí v nich společenské cítění. Osvojí-li si*

ditě toto společenské citění, lépe obstojí ve hře i v učení - procesech společenského charakteru, které probíhají v kolektivu. Vždyť schopnost dítěte uvolnit se a důvěřovat ostatním je z pedagogického hlediska nesmírně důležitá (Claycombová 1996, s.9).

Z výše uvedeného vidíme, že v předškolním vzdělávání skutečně vše souvisí se vším, vše se logicky propojuje a jen velmi těžko bychom volili nejdůležitější a nejzásadnější vzdělávací oblast ať už všeobecně, nebo z hlediska předcházení patologickému chování, či jeho řešení. Můžeme opět jen zdůraznit důležitost profesionálního přístupu pedagoga, který je připraven na případný střet s projevy např. šikany, na její řešení i na jednání s rodiči.

Zmiňme ještě dnes stále hojněji vznikající Zdravé mateřské školy, které zdůrazňují nejen zdravý životní styl, ale také zdravé vztahy. Podle *Kurikula podpory zdraví v mateřské škole* (Havlíková, et al. 2000, s. 9, 13) tvoří hlavní principy předškolního vzdělávání ve Zdravé mateřské škole **uspokojování individuálních potřeb a spolupráce a komunikace**. Přičemž je zde potřeba zdůraznit holistické pojetí zdraví, tedy zdraví ve všech souvislostech. Zdraví je třeba chápat jako *výsledek vzájemného ovlivňování řady zúčastněných složek - organismu, psychiky, osobnosti, vztahů, prostředí*, které se člověk snaží udržovat v rovnováze. *Je k tomu vybaven dovednostmi, jímž se postupně naučil: snaží se o efektivní komunikaci, týmovou spolupráci, včasné řešení problémů, posilování duševní odolnosti, kultivaci mezilidských vztahů, neohrožující způsoby chování, ochranu a péči o prostředí. Nejúčinnější a nejlevnější prevencí je zdravá výchova dětí v rodině a ve škole* (Havlíková, et. al. 2000, s. 9).

2 Charakteristika dětí v předškolním věku v souvislosti se vznikem šikany

Předškolní období je v literatuře popisováno jako období masivního a dynamického rozvoje všech složek osobnosti. Děti se rozvíjí fyzicky i duševně a již v žádném životním období neprojdou tolika změnami v tak krátkém časovém úseku, jako je tomu v prvních šesti letech života.

Děti v předškolním věku se celkem lehce učí hygienickým, pracovním i kulturním a společenským návykům, jsou velmi sugestibilní, vytváří se vlastnosti jako soucit a soustrast, souhra a spolupráce, přátelskost, tedy **prosociální vlastnosti**. To je důvod, proč je v tomto věku tak důležité správné výchovné působení a proč se nejlépe odhalují vývojové odchylky, které zapříčiňuje výchovné zanedbávání v rodině, psychická deprivace, rodinné konflikty, týrání, zneužívání apod. a proč je důležité žít ve skupině vrstevníků (Matějček 2005, s.140).

Vzhledem k tématu práce se v této kapitole zaměříme zejména na rozvoj sociálních dovedností, na sociální citění a emoční inteligenci dětí v předškolním věku, což přímo souvisí se vznikem a rozvojem asociálního chování a šikany již u takto malých dětí.

Použili jsme termínu emoční inteligence. Co si pod tímto pojmem představit? Je to soubor emočních vlastností, které jsou důležité pro dosažení úspěchu, mezi něž patří vcítění, vyjadřování a chápání pocitů, ovládání nálady, nezávislost, přizpůsobivost, oblíbenost, schopnost řešení mezilidských problémů, vytrvalost, přátelskost, laskavost a úcta. Emoční inteligence (EQ) ve srovnání s IQ není tolik geneticky zatížená a rodiče či vychovatelé mají tak možnost výchovou zvětšit šance dítěte na úspěch v osobním životě, ve škole a dále i v životě profesním (Shapiro 2004, s.14, 17).

Z pouhého výčtu emočních vlastností se můžeme domnívat, že dítě obdařené vyšší emoční inteligencí bude mít patrně i menší sklon rozvíjet agresivní chování.

Citové a sociální potřeby dětí uspokojují prostřednictvím sociálních vztahů, které od malička navazují a které jsou zároveň zdrojem pro získávání sociálních dovedností. Pro malé děti je zásadní uspokojit potřebu jistoty, tedy vytvořit si pocit bezpečí. Mají-li dobré zázemí a oporu v rodině, bývají děti šťastné, sebevědomé a bývají i oblíbené u druhých dětí i dospělých. Pokud se děti mohou cítit bezpečně, znamená to pro ně, že vědí, že mohou být otevřenější vůči okolnímu světu, takže mohou snáze přijímat vše, co se jim z okolního světa nabízí, lépe se učí, získávají snadněji sociální i komunikační dovednosti, nebývají bázlivé a izolované, mnohem lépe prožívají i odloučení od matky (Bednářová, Šmardová 2008, s. 54).

Výchovou již velmi malých dětí můžeme do budoucna ovlivnit mnohé. Tato věta se týká i asociálního chování a šikany. Většinu rodičů zřejmě nenapadne, že z toho nádherného miminka, nad kterým se sklání, mohou mít doma vlastním přičiněním agresora, nebo oběť šikany. Děti, které jsou v rodině nadměrně opečovávané, hýčkané, nejsou vedené k samostatnosti, si v životě neporadí bez pomoci druhých. Jsou zvyklé na to, že je rodiče vždy ochrání, postrádají zkušenosti při střetu s překážkou, nedokáží si vytvořit vlastní strategii jak reagovat, bránit se, jak se přizpůsobit a pro případného agresora jsou velmi snadnou kořistí. Dítě, které jsme si vychovali tak, že jej doma každý poslouchá, které má pocit, že je nejlepší a nejšikovnější a nejchytřejší na světě, může být naopak potenciálním agresorem. Naopak děti, kterým rodiče neprojevují city a lásku, děti citově strádající, které se podceňují, které snad i věří tomu, že si nezaslouží přízeň a lásku, se velice často stávají oběťmi šikany (Bourcet, Gravillonová 2006, s. 23, 24).

U novorozenců hovoříme o **protosociálním chování**, což znamená, že každý novorozenec upřednostňuje kontakt s lidmi před světem věcí. Nesmírně důležité je, aby tento dětský zájem o kontakt nacházel odezvu, aby děti mohly vnímat vlastní důležitost a to, že jejich emoce jsou přijímány a také opětovány. Pro rozvíjení sociálních vztahů je významná také potřeba **pozitivní identity**. To znamená, že pro děti je důležité vědět, že patří do určitého společenství, že lidem z tohoto společenství mohou důvěřovat, že zde cítí lásku, podporu a porozumění, že pro lidi z tohoto společenství jsou důležité. Na základě toho, jak jsou přijímány, jak se k dětem chováme, i toho, co o nich říkáme, si potom vytvářejí vlastní identitu (Bednářová, Šmardová, 2008, s. 54).

Opět zde potvrzujeme důležitost rodiny, rodinného zázemí, výchovy a jednotlivých osob, které děti přijímají jako své vzory k nápodobě.

Ukazuje se, že citově vnímavým a obratným rodičům děti projevují více náklonnosti, lépe s nimi vycházejí, dokáží lépe zvládat svoje emoce, umějí samy sebe utěšit, když jsou rozčilené, jsou fyzicky uvolněnější, bývají oblíbenější mezi vrstevníky, bývají považovány za sociálně obratnější, mají méně problémů s chováním agresivního či hrubého typu, lépe se učí, dokáží se lépe soustředit (Bednářová, Šmardová 2008, s. 54).

Největší souvislost se vznikem asociálního chování, se vznikem šikany, má bezesporu, jak jsme již několikrát v této práci podotkli, rozvoj sociální složky osobnosti. Dovednosti v tomto směru získané jsou nepostradatelné po celý život. Celý lidský život výrazně ovlivňují a proto na ně od samého začátku klademe takový důraz. Mezi sociální dovednosti patří komunikační schopnosti, navazování vztahů, získávání a upevňování žádoucích způsobů chování, úspěšnost ve společnosti i v kolektivu vrstevníků. Děti se učí přiměřeně reagovat v různých neznámých situacích, porozumět vlastním pocitům i citům a potřebám druhých lidí. Součástí sociálních dovedností je i schopnost

sebehodnocení a adaptace na nové prostředí. Budeme-li chtít toto vše shrnout, pak můžeme říct, že na sociálních dovednostech závisí to, jak člověk ob stojí v životě.

Sociální dovednosti získáváme prostřednictvím čtyř forem **sociálního učení**, kterými je **zpevňování, odezírání, očekávání a nápodoba a ztotožnění**. Zpevňováním rozumíme posilování žádoucích způsobů chování odměnou a potírání nežádoucích způsobů chování trestem (Bednářová, Šmardová 2008, s. 55). Další formou sociálního učení je odezírání, což je osvojování si takových vzorců chování, za které je chválen zvolený vzor, např. sourozenec, kamarád, nebo literární či filmový hrdina. Očekávání - vyjadřujeme-li pozitivní očekávání „ty to dokážeš“, dítě podporujeme, povzbuzujeme v dosažení cíle, naopak negativním očekáváním „z tebe stejně nic nebude“ bereme dítěti odvalu a navádíme ho k sebedoceňování. Největší význam v sociálním učení má, jak jsme zmiňovali výše, nápodoba a ztotožnění. Děti napodobují toho, kdo jim imponuje, mají k němu citovou vazbu, koho obdivují. Rodiče tedy mají jít dětem příkladem, nemohou něco jiného říkat a po dětech vyžadovat a něco jiného sami dělat. Jednoduše řečeno - ke svým dětem bychom se měli chovat tak, jak si přejeme, aby se ony chovaly k nám (Bednářová, Šmardová 2008, s. 55).

O důležitosti výchovného působení a rozvíjení sociálních dovedností a emočních vlastností od útlého věku se můžeme přesvědčit i díky skutečnosti, že přibližně u 50% dětí vyžadujících zvláštní pedagogickou péči, jsou zjištěny špatné sociální dovednosti. Důsledkem špatných sociálních dovedností jsou děti odmítány kolektivem vrstevníků, což bývá i faktorem špatného prospěchu, emočních problémů a zvýšeného rizika kriminality v dospívání (Shapiro 2004, s. 134).

Bednářová, Šmardová (2008, s. 56) hovoří o originalitě každé dětské osobnosti a o nutné citlivosti a individuálním přístupu ke každému dítěti. Upozorňují na skutečnost, že každé dítě má jiné předpoklady a možnosti, jiné tempo vývoje a jiné potřeby. To se týká např. schopnosti odpoutat se od matky, což některé dítě zvládá již ve třech letech a nemá tak problém zůstat v mateřské škole, zatímco pro jiné dítě je již představa odloučení nemožná. Některé dítě je komunikativní, jiné může mít problémy - např. dítě s mutismem, které nedokáže překonat zábrany z mluvení a stresuje jej i nucení k pozdravu při příchodu do mateřské školy. Autorky dále poukazují na problém hyperaktivních dětí, které nedokážou počkat až na ně přijde řada i na potíže bázlivých dětí, které jsou neprůbojné. Zmiňují i problém agresivního chování dítěte, které přebírá vzor agresivního chování od rodičů, kteří se k němu chovají stejným způsobem. Toto jsou příklady vnitřních i vnějších vlivů působících na citový vývoj dítěte a sociální učení, které je třeba si uvědomovat a na každé dítě působit citlivě.

Bednářová a Šmardová (2008) dokonale vystihují rozmanitost dětí scházejících se

v mateřské škole, vykreslují náročnost práce se skupinou takto rozdílných dětí. Každé dítě má jiné schopnosti, jiné možnosti, jinou výchovu. Každé přichází z jiného prostředí. Každá rodina má jiné přesvědčení, vyznává jiné hodnoty. Každý z rodičů má jiný přístup k dítěti, k problémům i k jejich řešení. Každé dítě je tvárným originálem, který máme možnost dotvářet. Je důležité dotvářet jej zodpovědně, s vědomím, že otisk, který v něm zanecháváme nezmizí po celý život.

Na tomto místě je vhodné zmínit nejvíce rizikový a stále častěji se objevující faktor rozvoje agresivního chování u malých dětí, kterým je násilí v původní rodině, i rozvoj násilí v partnerském vztahu. V těchto rodinách hrozí tzv. **transgenerační přenos**, což je přejímání násilných vzorců chování do další generace. V literatuře se setkáváme i s přenosem týrání dětí z generace na generaci, ale také s přenosem násilného chování mezi partnery. Důvod je prostý. Děti považují chování a jednání rodičů za normální a přizpůsobují se mu. Ševčík (2011, s. 18) uvádí, že dítě bere jako normu i hrubost, vulgaritu, urážky a vzájemné napadání, jestliže se tyto způsoby chování v rodině vyskytují. Dítě přebírá tyto, pro něj normální, vzorce chování a podle nich potom jedná ve vlastním vztahu a ve své rodině.

Zcela zásadní v tomto ohledu je i způsob, jakým rodina řeší konflikty a problémy. Záleží na tom, zda je řešení konstruktivní, násilné, agresivní, nebo v podstatě žádné či neúspěšné. Pokud se problémy neřeší, v rodině se kumuluje napětí a zvyšuje se riziko násilného jednání.

S domácím násilím se setkáváme v rodinách, které jsou charakteristické nízkou soudržností, negativním sociálním očekáváním, horší adaptabilitou, či vysokou mírou emočního distresu. Z hlediska dopadu na rozvoj dětské osobnosti je domácí násilí problém daleko závažnější, než násilí společenské, neboť děti z rodin s výskytem domácího násilí postrádají potřebné zázemí, jistotu, pocit bezpečí a zastání (Ševčík 2011, s. 19)

Ševčík (2011, s. 23) vymezuje domácí násilí jako *bezprávně vymezenou nadvládu některého člena rodiny nad jiným členem, resp. členy, nebo využívání nejčastěji fyzické převahy k vykonání bezpráví vůči jiné osobě v rodinném systému.*

Zde již je velmi patrná podobnost uvedené definice domácího násilí s definicemi šikany uvedenými v kapitole Šikana této bakalářské práce. Pokud bychom porovnávali dále, zjistíme nápadnou podobnost i v základních charakteristických znacích, formách, symptomech atd. domácího násilí a šikany. Pokaždé jde o, v podstatě nepochopitelnou, bezdůvodnou a nepřiměřenou vnitrodruhovou agresi.

2.1 Osobnostně-sociální vývoj dítěte v předškolním věku

V předškolním věku zaznamenáváme prudký rozvoj osobnosti dítěte, které v tomto období prochází i významným socializačním procesem. Hlavní náplní celého dne předškoláka je hra, která stejně jako všechno ostatní prochází vývojem. Je důležitým socializačním momentem, pozorování dětí při hře má velký význam při jejich poznávání. Stejně jako hra, nám o dítěti mnoho prozradí i kresba. Zpočátku jde jen o čarání, které dítě bere jako hru, ale které jej provokuje ke stále komplikovanějšímu projevu. Na rozdíl od jiných her kreslením dítě získává jakýsi trvalý produkt. Kreslení je jakousi obrázkovou řečí, kterou dítě dokáže vyjádřit pocity dříve, než slovem. Začátky kreslení přímo souvisí s vývojem dítěte, ať hovoříme o vývoji psychickém, fyzickém či motorickém. Kresba i volba barev má významnou vypovídací hodnotu. Připomeňme testování školní zralosti a kresbu postavy apod. (Uždil 2002, s. 16–27).

Tříleté děti dokáží používat předměty symbolicky, chápou princip střídání, jsou vstřícné, snaží se zavděčit, sledují ostatní při hře, ale nehrají si spolu, jen vedle sebe, brání si vlastní hračky, přičemž se někdy chovají násilnický, při hře zapojují fantazii, sedět a poslouchat vyprávění vydrží bez přerušení 10 minut (Allen, Marotz 2005, s. 105–135).

Ve čtyřech letech jsou děti společenské, ale nepředvídatelně a rychle se u nich střídají nálady. Kvůli maličkostem je popadají záchvaty vzteku, trucují. Často si povídají a hrají s imaginárními kamarády, vychloubají se, překrucují pravdu, vymýšlí si. Jsou hrdé na dosažené úspěchy, bývají sobecké, nejsou schopné se střídat, žalují, často používají výhrůžky. Začínají mít nejlepší kamarády a rády spolupracují ve skupině (Allen, Marotz 2005, s. 105–135).

Pětileté děti se již umí lépe ovládat, jsou klidnější, začínají nabývat sebevědomí a být spolehlivé. Velký význam pro ně má přátelství a spolupráce, svět již nemá hranice domova, rodiny, mateřské školy. Na druhou stranu jsou ale velmi připoutané k rodině. Pětileté děti bývají štedré a velkorysé, jsou empatické, cítí náklonnost k menším dětem. Rádi vyprávějí vtipy a rozesmívají ostatní (Allen, Marotz 2005, s. 105–135).

Děti šestileté opět prožívají prudké změny nálad. Mají stále větší okruh kamarádů, již nejsou tolik připoutané k rodině. V šesti letech jsou děti sebestředné, mívají pocit, že všechno a všichni jsou tu kvůli nim. Neumí prohrávat, často lžou, podvádí, berou věci, které jim nepatří. Ač jsou přání a potřeby těchto dětí velmi často v rozporu s představami rodičů, na splnění přání a vyhovění potřebám trvají. Záchvaty vzteku dokáže vyvolat, když jim někdo radí co mají dělat. Hlavní autoritou a tím, kdo má vždycky pravdu se stává učitel (Allen, Marotz 2005, s. 105–135).

Uvedme ještě, že předškolní věk bývá také charakterizován jako období nástupu

sebeuvědomění, tedy období, kdy děti začínají používat zájmeno já. Mají pocit, že všechno co se děje v okolí se děje kvůli nim, což se, bohužel, může týkat i všeho negativního, např. domácího násilí. Myslí si, že mohou dění kolem sebe ovlivnit myšlenkami. Předškolním dětem chybí soudnost a logické uvažování, pozorujeme u nich tzv. synkretismus - nahrazování logického úsudku představou. Nechápu vztahy mezi skutečnostmi a proto potřebují jasná pravidla. V předškolním věku se začíná rodit svědomí, děti chápou co se smí, co je zakázáno, co je správné a co ne. Vědí, že za nedodržování pravidel budou potrestány (Bařková 2012, s. 23).

Hovoříme-li o trestech a trestání, je nutné si uvědomit, že trest by měl následovat pouze za zlý úmysl, zlobný vzdor, ale nikdy za nešikovnost, snahu pomáhat, nebo za napodobování chování dospělých, kdy by potrestán měl být onen vzor, nikoliv dítě. Trest má být použit bezprostředně po provinění, aby dítě vědělo, zač je trestáno a incident by jím měl skončit. Velkou chybou je „nekonečno“, kdy o dětském zlobení vyprávíme všem ještě dlouho potom. Dětské zlobení je v podstatě stížnost na nevšimavost dospělých, na nudu, nebo nějaké strádání, problém, se kterým si dítě neví rady a zůstává s ním přesto samo (Pekařová 2006, s. 54–56). Tyto, z našeho pohledu možná bezvýznamné konflikty, děti mohou prožívat jako křivdy, které výsledně zapadají do mozaiky tvořící základ pro vznik patologického chování.

Z výše uvedeného vidíme, jak se děti v průběhu vývoje mění i po stránce sociální a osobnostní. Důležité je všimnout si maličkostí a snažit se odlišovat, co je pro určitý věk běžné a z hlediska vývoje osobnosti v normě a co by již mohlo předznamenávat abnormality v chování a ve vývoji osobnosti, tedy signalizovat vznik a rozvoj patologického chování.

Závěrem kapitoly uvedme velmi často citovanou příhodu *slavného francouzského pedagoga, k němuž přišla jedna matka s otázkou, kdy má začít vychovávat svého syna. „Kolik mu je let?“ otázal se pedagog. „Pět,“ odpověděla matka. Nato slavný muž zvedl prorocky ruce a mužným hlasem zvolal: „Jděte rychle domů, ztratila jste pět nejcennějších let!“* (Bařková 2012, s. 25).

3 Patologické chování v prostředí mateřských škol

Mezi sociálně patologické jevy, s nimiž se jako pedagogové setkáváme, patří záškoláctví, agrese a šikana, delikventní chování, drogy a drogová závislost, alkoholismus, tabakismus aj. Jde o projevy ohrožující dětské životy (Čech, 2002).

3.1 Agrese a agresivita v prostředí mateřských škol

V této práci se tedy budeme zabývat jedním ze sociálně patologických jevů, se kterým se, bohužel, můžeme setkávat již u dětí v mateřské škole. Tímto sociálně patologickým jevem je šikana, která úzce souvisí s takovými projevy v chování jako je agrese a agresivita. Podle Říčana (2010, s. 35–44) chceme-li porozumět šikaně, musíme si nutně vysvětlit také pojem „agresivita“ a „agrese“.

3.1.1 Agresivita v prostředí mateřských škol

Agresivita je tedy tendence k násilnému chování vyvolaná množstvím faktorů. Mezi faktory, které se mohou projevovat již v předškolním věku řadíme **dědičnost a biologické předpoklady**, což jsou geneticky zakódované vzorce agresivního chování a stimulace mozkových center, jíž je vyvolána agresivní reakce, dále **vlivy prostředí a určité zátěžové situace**, kdy hovoříme o rodině, kolektivu, působení médií a o např. svědectví násilného činu v rodině (Poppová 2011, s. 11–14).

Jednotlivé faktory se mohou vzájemně prolínat a vzniká tak faktorový komplex, který má vliv na způsob chování jedince. Dnes se velice často setkáváme s názorem, že člověk se rodí dobrý, že na svět přichází jako nepopsaný list. Jako bychom zapomínali na genetickou výbavu, tedy výše zmiňované faktory dědičnosti a biologických předpokladů, které si přináší každý jedinec s sebou.

Lidskou agresivitu můžeme dělit na:

➤ **Benigní** (agresivita potřebná k životu z biologického hlediska, reakce na ohrožení života).

➤ **Maligní** (agresivita, která v sobě zahrnuje krutost a destrukci vedoucí pouze k uspokojení a prospěchu konkrétního jedince).

Oba uvedené typy lidské agresivity se projevují již u malých dětí. Pokud se podaří potírat zárodečné formy agresivity, je naděje, že předejdeme vyvrcholení agrese v šikanu (Poppová, 2011, s. 11–14).

Dostáváme se znovu k důležitosti vhodného a hlavně včasného výchovného působení, potírání agresivity od samého začátku jejich projevů, důslednosti výchovy i toho, že agresivní chování nesmí zůstat bez povšimnutí, vysvětlení a potrestání. To samozřejmě platí i o výchovném působení v mateřské škole. Pedagog musí být důsledný, snažit se předcházet agresivnímu chování a jeho případné projevy okamžitě řešit. Dětem se musí dát jasně najevo kdy je jejich chování nežádoucí, musí se jim vše vysvětlit a děti musí nést důsledky svého chování. Důležité ovšem je, aby bylo potrestáno bezprostředně po prohřešku, např. vyloučením ze hry, aby přesně vědělo zač je trestáno a aby trestem celý incident skončil, jak již bylo zmíněno výše. Agresivita je jakýmsi hnacím motorem, tendencí k útočnému chování, pohotovostí k agresi.

3.1.2 Agrese v prostředí mateřských škol

Zamysleme se tedy, zda projevy agrese skutečně můžeme zaznamenat již v mateřské škole. Agresi můžeme rozdělit do tří typů, a to podle okolností, za kterých k agresivnímu chování dochází (Poppová 2011, s. 9):

➤ **Afektivní** (agrese, ke které je jedinec vyprovokován).

➤ **Instrumentální** (agrese vyvíjená např. při sportu, kdy účelem není ublížit druhému, ale výhra).

Tyranizování a šikanování (agrese, jejímž cílem je ublížit, dokázat svou nadřazenost, toto jednání bývá opakované).

Agrese jako taková je ovšem pojem velice široký a pro pochopení šikany je dobré jej poněkud zúžit. Pro účely této práce je Říčanovo zúžení na vnitrodruhovou agresi, neboli agresi mezi příslušníky stejného druhu, naprosto vyhovující.

Dítě se může setkat s mnoha druhy agrese. S bitím, znásilněním... Ale i s urážením či vyhrožováním. Mezi projevy agrese se počítá jak ponižující kritika ze strany rodičů, profesora či učitelky v mateřské škole, tak příliš časté výprasky, anebo dokonce pornografie (Bourcet, Gravillonová 2006, s. 12)

Bez hlubšího zamyšlení se jistě každý z nás přikloní k tvrzení, že agrese je vždy špatná. Opak je však pravdou. Například agrese ve sportu je očekávaná, neškodná, policisté při plnění svých pracovních povinností bývají vystavováni situacím, kdy je agrese nezbytná. Podle Říčana (2010, s. 37) je agrese člověku vrozená. Ve vypjatých situacích je člověk schopen napadnout člověka, jindy člověku pomůže, někdy volí útěk. To všechno jsou projevy vrozených instinktivních reakcí, které jsou ovlivňovány rozumem a rovněž tak i kulturou. Vlivem prostředí se potom

v průběhu života, při získávání vědomostí, dovedností a návyků, z instinktů stávají pudy, tzv. vnitřní puzení k dosažení určitého cíle.

Prostředí však působí na každého jedince jinak a stejně tak i vybíjení pudové energie funguje u každého rozdílně. Říčan (2010, s. 37) říká, že i lidská agrese je pud. Již jsme zmínili, že každý jedinec je individualita a individuální jsou i instinkty, na základě kterých člověk jedná. Stejně tak je i agresivní náboj u různých lidí různý: silnější, slabší, jiná je i schopnost citového uspokojení z vybíjení onoho náboje. Vlivem prostředí se postupně ze skupiny instinktů stává pud. Jakési vnitřní puzení k dosažení určitých cílů. Způsob vybíjení energie agresivního pudu je rovněž rozdílný. Lze ji vybit sportem, lidé mezi sebou soutěží i v každodenním životě, v zaměstnání, můžeme si povšimnout i určité, vcelku přirozené soutěživosti mezi sourozenci apod. Nicméně platí, že energetický potenciál člověka tvoří pudy, které mohou být nebezpečné.

Hovoříme-li o agresi jako o negativní energii, je nutné podotknout, že cílem výchovy není tuto energii odstranit, nýbrž usměrnit ji tak, aby ji bylo možné využívat k dosahování pozitivních cílů. Pokud dítě od narození cítí lásku a podporu rodičů, nemá potřebu rozvíjet agresivní chování. Agresivním chováním si totiž dítě vynucuje ochranu, v podstatě upozorňuje na to, že postrádá pocit jistoty a bezpečí, které jsou pro něj důležité. Přes rozdílný temperament každého dítěte, je vždy určující způsob, jakým mu odpovídá dospělý (Antier 2004, s. 15, 16).

Zaměříme se nyní více na děti v předškolním věku. Zřejmě je na místě položit si otázku, kde se v dítěti, které přichází na svět jako tabula rasa, bere agrese. Již několikrát v této práci bylo zmíněno, že velice důležitým vzorem jsou dítěti rodiče. Pokud na dětské násilí, kterým je vztek, ničení věcí, kousání, kopání, rodič reaguje rovněž násilím, oplácí dítěti úder, dítě si velice brzy takové jednání vstoupí jako normální způsob komunikace mezi lidmi. Další chybou ve výchově je budovat v dítěti špatný obraz o sobě samém (ty jsi ale ošklivý, zlý kluk), dítě se pak nenaučí sebeúctě. Účinnější je pokárání způsobem např. překvapuje mě, že tak hezký a chytrý chlapec dělá takové věci. Zesměšňování dětské zloby je rovněž velmi častou chybou dospělých, neboť výsledkem je stupňování dětské agrese. Mezi 2. a 5. rokem dítě plně rozumí řeči ostatních, ale není schopno kontrolovat své nálady, takže je velmi snadno vyprovokovatelné ke vzteku a mrzutosti (Antier 2004, s. 61).

Říčan (2010, s. 40) hovoří o **škole agrese**, která začíná již v kojeneckém věku. Každé dítě je od samého začátku ovlivňováno prostředím, jednáním lidí kolem něj. Děti si postupně, na základě nabývaných zkušeností a dosažených úspěchů, vytvářejí jakési „scénáře“ pro nejrůznější situace. Pokud je dítětem trpěno agresivní chování, vytvářejí si **agresivní scénáře**, podle kterých potom jednájí v životě, ve fantazii i ve hře. Pokud převažují agresivní scénáře a děti zažívají úspěch

díky agresi, postupně se z nich stávají vysoce agresivní lidé. I zde je třeba zdůraznit, že skutečně velký význam má vše, co děti vidí kolem sebe, jednání a způsob chování druhých lidí, ať už v rodině, v mateřské škole, nebo např. v televizi.

Rodinná výchova a prostředí, ze kterého dítě vychází, má ohromný vliv na to, zda se dítě stane obětí šikany. Pokud jde o prostředí ohrožující harmonický rozvoj jeho osobnosti, snižující jeho sebevědomí, je riziko vysoké. Říčan (2010, s. 62–63) upozorňuje na rodinné faktory, které, jak říká, úzce souvisí s viktimizací:

➤ **hyperprotektivní matka** (dítě rozmazluje a neumožní mu získávat zkušenosti tzv. na vlastní pěst)

➤ **„jedináčkovská“ výchova** (nedostatek kontaktu s vrstevnickou skupinou)

➤ **rodina s problematickým vztahem k násilí** (dítěti je vštěpována zásada, že prát se nesmí, to je pak neschopné se bránit pro psychické zábrany a nedostatek cviku)

➤ **rodina sociálně izolovaná** (např. pro členství v sektě...)

➤ **rodina s mimořádně prudérní sexuální výchovou** (v důsledku výchovy se dítě děsí toho, co je pro vrstevníky běžné)

Se vstupem do mateřské školy se můžeme setkat s agresí páchanou na dětech hned ze tří stran. Vrstevníci, učitelé, rodiče. Pokud je dítě bázlivé, neprůbojné, lehce se stává terčem pro vybíjení agresivity ostatních dětí. Pedagog, který dítě zesměšňuje před ostatními, jeho práci podrobuje přísné kritice a ještě například roztrhává výkres, který se, podle něj, nepovedl, možná ani netuší jakého násilí se na dítěti dopouští. Příkladem násilí ze strany rodičů v souvislosti s mateřskou školou může být ranní scéna v šatně mateřské školy, kdy se dítě všemi způsoby (i za použití násilí) snaží zůstat s matkou, která se mnohdy uchyluje ke křiku či dokonce k bití dítěte, čímž jej pochopitelně stresuje, zrazuje a zraňuje. Dítě se v tu chvíli cítí nepochopené, potupené. Každé dítě je odolnější a lépe snáší agresivní chování druhého (ať už vrstevníka nebo dospělého), když má oporu v rodičích, když ho chápou jeho nejbližší (Antier 2004, s. 67).

Hovoříme-li o agresi, připomeňme i výbuchy násilí během válek, vraždění, znásilňování, ale i svého času oblíbenou podívanou na veřejné popravy apod. Někdy je to i touha po stále silnějších vzrušujících zážitcích, zvědavost co ten druhý asi všechno vydrží, co vede člověka k trýznění druhého (Říčan 2010, s. 39).

Šikana je v podstatě způsob vybíjení agrese. Podobně je tomu i u nejmenších dětí. Stačí,

aby se v kolektivu začal projevovat jeden agresivní jedinec. Ten si obvykle vybere kamarády mezi dětmi, které jsou ochotné poslouchat, které dotyčného jedince obdivují a nechají se zmanipulovat. Postupem času se pro takovou skupinku dětí stává nejlepší zábavou škodit a ubližovat slabším dětem a my si můžeme být jisti, že máme k řešení závažný problém, pokud nezasáhneme včas (Říčan 2010, s. 41).

Každá společnost se snaží různými pravidly, zákony, konvencemi, agresí svých členů kultivovat, ovšem otázkou zůstává jaká pravidla jsou nastavena pro šikanu mezi dětmi. Mateřská škola představuje v tomto případě společnost, která má nastavená pravidla, jež mají všichni členové této společnosti dodržovat a která jejich nedodržování určenými způsoby postihuje. Jsme ale postaveni před otázkou, co by se v této skupině malých dětí mělo již nazývat šikanou, a co je ještě jen dětské škádlení. Šikana je jednoznačně zlo, způsob vybíjení agresivní energie, kdy se lidé normálně slušní a citliví naprosto nepochopitelně chovají nelidsky, zdánlivě bez výčitek svědomí (Říčan 2010, s. 41).

Albert Bandura (Říčan 2010, s. 44–45) vysvětluje toto chování pomocí „**mravních sebeklamů**“, kterými člověk sám sobě ospravedlňuje vlastní agresivitu. Některé z jím uváděných sebeklamů fungují i u malých dětí. Jedná se o:

➤ **Vymyslíme, nebo převezmeme názor, že naše agresivní jednání je ve skutečnosti prospěšné.** (malé dítě věří, že např. „alespoň příště bude vědět, že“...).

➤ **Najdeme pro to, co jsme udělali nějaké „jemnější“ označení.** (malé dítě neřekne „zbil jsem ho“, ale „jen trošku jsem ho bouchnul a on hned brečí“).

➤ **Sami před sebou zmenšíme svoji odpovědnost tím, že ji přeneseme na autoritu nebo na skupinu.** („Ale paní učitelka říkala, že....., on to neudělal, tak jsem ho bouchnul“...).

➤ **Zdůrazníme pozitivní následek toho, co jsme provedli.** („Aspoň máme pokoj, přestala za námi dolejšat.“).

➤ **Přesuneme vinu na oběť.** („Může si za to sama, je divná.“).

Agrese se nemusí vždy nutně projevovat jako vznětlivost či fyzické násilí. Může se jednat i o tichý nezájem rodičů o vlastní dítě, pohrdání, lhostejnost, osamocení. Jak se budeme chovat k druhým lidem bývá většinou dáno rodinným zázemím, výchovou. Každé dítě je nejsilnější

ovlivňováno rodiči a jejich příkladem. Rodiče tak mohou nevědomky ze svého dítěte vychovat agresora, nebo budoucí oběť šikany. Například neustálé kritizování dítěte mívá za následek snížené sebevědomí, někdy až do té míry, že se z dítěte stane outsider v kolektivu vrstevníků. Naopak je-li dítěti projevován nezájem, může si potom ve skupině vynucovat pozornost i za cenu použití násilí. Říčan (2010, s. 41) uvádí, že žije-li dítě v atmosféře strachu z ohrožení či trýznění rodičem, velmi často se nachází východisko z tohoto strachu tak, že se identifikuje, tedy přijme trýznitele za svůj vzor.

Závěrem této podkapitoly je vhodné citovat opět Říčana (2010, s. 41), který říká, že *schopnost mít za určitých okolností zalíbení v utrpení druhého patří nejspíše k naší přirozenosti. Tato schopnost vychází z instinktů*. Další, pro tuto práci velmi zásadní tvrzení, které je třeba vzít v úvahu je, že *působit někomu bolest je velmi účinná technika ovládnutí druhých, a to jak těch, které přímo trýzníme, tak i těch, kteří jsou toho svědky* (Říčan 2010, s. 41). I malé děti, pokud jsou výchovou a svými vzory dostatečně podporovány ve vzteku a agresivním chování, velmi záhy zjistí jak dosáhnout svého a to za každou cenu. Bezohledné a agresivní prosazování vlastních zájmů se v kolektivu vrstevníků v mateřské škole může chápat jako šikana.

3.2 Šikana v prostředí mateřských škol

Než se začneme věnovat šikaně jako výchovnému problému v mateřských školách, pro srovnání zmiňme definice šikany tří různých autorů.

Podle Koláře je pro jednání, které označujeme jako šikanování *příznačná naprostá asymetrie sil, kdy mocnější zneužívá slabšího a pošlapává jeho práva. V tomto smyslu je šikanování zákeřná a často smrtelná choroba skupinové demokracie* (Kolář 2001, s. 17).

Říčan šikanu definuje následovně: *Šikana je ubližování někomu, kdo se nemůže, nebo nedovede bránit. Obyčejně mluvíme o šikaně tehdy, když jde o opakované jednání, ve velmi závažných případech označujeme za šikanu i jednání jednorázové s hrozbou opakování* (Říčan 2010, s. 21).

Fieldová ve svém praktickém rádci pro děti, rodiče a učitele „Jak se bránit šikaně“ vychází z této definice šikany: *Šikanování je těžkou poruchou vztahů skupinového organismu, který podlehl infekci. Nákaza vztahů má svůj zákonitý vývoj. Směřuje od zárodečné podoby tzv. ostrakismu* (Prvotní stupeň ve vývoji šikany. Jde o vyloučení jedince ze skupiny. V kolektivech dětí a mladých lidí jde o izolaci, vytěsnění neoblíbeného jedince, což je vlastně určitá forma trestu nebo nátlaku.) *k dokonalému pátému stadiu – totalitě* (Fieldová 2009, s. 19).

Podstata všech definic šikany je stejná. Jednoznačně jde o absolutně nevyrovnané síly agresorů a obětí. Pro porozumění šikaně je nutné pochopit její zákonitosti.

Obecně platí, že se šikanou se setkáváme zejména v hierarchických systémech, které mají nastavená pravidla, jejichž nedodržování se tvrdě trestá, ale naopak i tam, kde nejsou pravidla žádná a svět se tím pádem stává nesrozumitelným. *V každé sociální skupině vznikají nepsaná pravidla, která možná vůbec nikdo nevysloví, ale všichni členové skupiny chápou, že tohle chování je pravidlo. A pravidlem se může stát ubližování slabším stejně jako jejich zastávání. Takže pokud je tým veden krutou rukou, nebo naopak bez zájmu a nic se tam neřeší, není to v pořádku* (Těthalová 2012, s. 8).

Šikanování je patologické chování, jehož nejnapadnějším projevem je úmyslné, opakované týrání a zotročování druhého člověka, nebo i celé skupiny lidí. Kolář (2001, s. 28–30) se věnuje objasnění toho, co je a co není šikana a uvádí příklady šikanování rozdělené do pěti základních skupin, s tím, že upozorňuje na možnosti různé intenzity a brutality projevů.

Hovoříme-li o šikaně, pak tedy jde o tyto skupiny projevů chování (Kolář 2001, s. 28–30):

- Fyzická agrese a používání zbraní.
- Slovní agrese a zastrašování (i zbraněmi).
- Krádeže, ničení a manipulace s věcmi.
- Násilné a manipulativní příkazy.
- Zraňování izolací, oklikou a „uměleckými“ výtvary.

Na základě tohoto výčtu projevů chování se zamysleme, které z uvedených by se mohly týkat dětí v mateřských školách. S fyzickou agresí silnějších proti slabším se v mateřských školách setkáváme běžně. Účelem agrese skutečně bývá ublížit druhému, ale děti bývají většinou k fyzické agresi vyprovokovány, neuchylují se k ní jen pro potěšení.

Slovní agrese a zastrašování. Se slovní agresí se rovněž setkáváme a to zejména u dětí, které se s ní běžně setkávají v rodině. Započítáme-li i výhrůžky typu „řeknu to mamince - paní učitelce“ či „tátovi a on tě zmlátí“.... pak je i druhý bod výčtu naplněn. Autorka se v praxi u dětí v mateřské škole setkala i s výhrůžkami zabitím. Na „mimoškolkové akci“ pak předškolák ohrožoval ostatní nožem.

Krádeže, ničení a manipulace s věcmi. Ani tento bod, bohužel, nevyjímá děti

předškolního věku. Některé děti nejsou rodiči vedeny k tomu, že si nemohou vzít vše, co se jim líbí. Když se pak v mateřské škole setkají s označením krádež, zloděj, bývají překvapené. Ani ničení věcí druhému není neobvyklé. Někdy se setkáváme i např. se schováváním věcí druhému z jakési škodolibosti. Někdy se tak děti baví, jindy jde o jednání s cílem ublížit.

Manipulativní příkazy typu „já si s ním nehraju, taky si s ním nehraj“ „jestli chceš kamarádit se mnou, nesmíš kamarádit s ním“ „vezmi mu to“ apod. se v mateřských školách objevují také velmi často.

Zraňování izolací, oklikou a „uměleckými“ výtvary. V mateřské škole se setkáváme s vyčleňováním neoblíbeného dítěte ze hry, od stolu, děti s ním nechtějí jít za ruku apod. S projevy šikany se v mateřských školách evidentně můžeme setkat. Jde sice o projevy veskrze mírné, ale jejich včasné odhalení a řešení je velmi důležité z hlediska tendence dalšího postupu od mírných ke stále závažnějším a agresivnějším způsobům chování.

Jsou tedy děti v mateřské škole opravdu schopny šikanovat, nebo jde jen o škádlení a potyčky patřící k věku odpovídajícím konfliktům mezi dětmi?

Šikana je, když je dítěti pravidelně a systematicky ubližováno ostatními dětmi přímo nebo nepřímo, fyzicky nebo psychicky. Šikana je zvláštní forma konfliktu a násilí, skrývá se ve strkání, bití, hrozbách, výsměchu, ignoraci, vydírání nebo křivém obviňování. Bývá typické, že existuje více pachatelů, kteří si vybírají vždy stejné oběti. Existuje ale vlastně šikana už mezi dětmi v mateřské škole? Mnohé z toho, co připadá rodičům jako šikanování jsou vlastně konflikty, které jsou součástí sociálního rozvoje dítěte. Ve většině případů netrvají konflikty mezi předškolními dětmi dostatečně dlouhou dobu nato, aby mohla být řeč o šikaně. Většinou děti jednají zcela spontánně a nemají akce, které provádějí, dopředu naplánované. I v případě kdy se starší děti opakovaně projevují k menším dětem nebezpečně nebo dokonce agresivně, může jít o dlouhodobější konflikt a ne o šikanu (Schmelzová, 2012).

Schmelzová (2012) zdůrazňuje, že zcela zásadní v této problematice je nepřehlížet začátky. Je nesporné, že existují dominantní děti, které jsou obdivovány v roli vedoucích. Vedle nich jsou ve skupinách jejich stoupenci, kteří velmi ochotně následují vůdce gangu. A potom jsou děti, které se nikdy nebrání, i když jim někdo ublíží, něco vezme. Tyto konstelace závisí obvykle na temperamentu každého dítěte, nebývají většinou úmyslně vytvořené či dokonce plánované. Nicméně, základní formy šikany jsou, bohužel, přítomny i v mateřské škole.

Šikanou je nesporně sociální vydírání. Například u předškolních dětí velmi oblíbená věta: „Když to neuděláš, pak už nebudeme kamarádi“ dává dítěti zkušenost, že může přes hrozby

prosadit své přání. Získává tak pocit moci nad ostatními, za což jej také náležitě obdivují. Pokud nikdo nezasáhne, zůstane u tohoto "úspěšného" chování. Zjišťuje totiž, že šikana se vyplatí! Oběť se však cítí ponížená a bezmocná, v nejhorším případě si přestává věřit a my můžeme hovořit o tom, že šikana má trvalé následky (Schmelzová, 2012).

Abychom tedy věděli na co je třeba se v dětském kolektivu zaměřit, vysvětlíme si v následující kapitole s jakými projevy chování se setkáváme v jednotlivých stádiích šikany.

3.2.1 Stadia šikany v prostředí mateřských škol

Předešleme, že výzkumem v empirické části této práce bude ověřováno, zda se jednotlivá stadia šikany skutečně vyskytují již v mateřských školách. Při vymezení jednotlivých stadií šikany se budeme držet Kolářova (2001, s. 36– 45) zpracování, které je vhodné pro účely této práce.

První stadium šikany - **ostrakismus**. Ostrakismus je prvotní forma, či stadium šikanování a je u něj prokazatelné riziko dalšího patologického vývoje. Jedná se o mírné, převážně psychické násilí. Jedinec, proti kterému je toto chování namířeno, se cítí špatně, je neoblíbený, ostatní vtipkují na jeho účet, pomlouvají ho, stává se terčem intrikování. V mateřské škole se toto stadium projevuje oním známým odmítáním jít s určitým dítětem za ruku, sedět s ním u stolu, sedět vedle něj v kruhu, hrát si s ním. Také se objevuje navádění kamarádů aby si s tímto dítětem nehrály, aby s ním nemluvily. Abychom mohli hovořit o ostrakismu, musí se toto chování opakovat a musí být namířeno proti stejnému dítěti, či stejným dětem. Těm se následkem toho ve školce nelíbí, jsou plačtivé, necítí se dobře.

Druhým stadiem šikany je **fyzická agrese a přitvrzování manipulace**. Zde se jedná o situaci, kdy se ve skupině nějakým způsobem zvyšuje napětí (např. v mateřské škole před důležitým vystoupením - besídka) a slabí, neoblíbení, ostrakizovaní členové skupiny se stávají jakýmsi prostředkem k uvolnění tohoto napětí. Může také docházet k situacím, kdy vůdce skupiny na slabém a ustrašeném jedinci demonstruje svou moc a sílu a většina skupiny se tím baví. Pokud tyto projevy šikany ve skupině zakoření, jsou skupinou trpěny, nebo schvalovány, nemůžeme hovořit o zdravém kolektivu. V takto napadeném kolektivu projevy šikany dále přerůstají do dalšího stadia. Autorka se setkala ve své praxi v mateřské škole s předškolákem, který neustále bezdůvodně napadal mladšího chlapce. V nestřeženém okamžiku několikrát odvedl malého chlapce na záchod, nebo venku do křoví, a tam jej zbil. Nikdy nedokázal vysvětlit proč to dělá...

Třetí stadium šikany - **klíčový moment - vytvoření jádra**. Pokud je tedy ve skupině tolerováno druhé stadium, nejsou vytvořeny pevné hranice pro přitvrzené manipulace a dochází-li

k počáteční fyzické agresi, pak se ve skupině vytvoří tzv. „úderné jádro“, což jsou nejsilnější a nejuznávanější členové kolem vůdce skupiny, agresorů. Ti potom vybírají a šikanují nejslabší oběti, které zvolili pro šikanování jako nejvhodnější. Toto je onen klíčový moment, kdy se rozhoduje o tom, zda se počáteční stadium šikany přerodí do stadia pokročilého. Zde je již skupina rozdělena na podskupiny a „kliky“, které různými způsoby bojují o svou moc a vliv ve skupině. Vrátime-li se k agresorovi zmiňovaném u druhého stadia šikany, pak musíme zmínit i skutečnost, že měl dva kamarády - pomocníky, kteří se rádi účastnili všech „akcí a povyražení“, kdy se ubližovalo onomu malému chlapci. Byla to zábava!

Čtvrté stadium nastává, jestliže v kolektivu není vytvořena dostatečně silná pozitivní podskupina. Potom bez problémů a bez vnitřního odporu nastupuje čtvrté stadium, kdy **většina přejímá normy agresorů**. Tak se tyto normy stávají nepsanými zákony celé skupiny. Skupina neuznává pravidla bezproblémového soužití, normy nastavené autoritami a i do té doby mírní a ukáznění členové skupiny se s uspokojením podílejí na týrání a jiných krutostech páchaných na slabých jedincích – outsidersch. Taková proměna skupiny je šokující a nic nestojí v cestě nástupu posledního, nejhoršího stadia šikany. Zda se i toto stadium šikany objevuje v mateřských školách bude ověřováno v empirické části této práce, jak bylo předesláno výše.

Páté stadium: **totalita, neboli dokonalá šikana**. Kolář uvádí, že o pátém stadiu šikany hovoříme ve chvíli, kdy většina členů skupiny přijímá normy agresorů. Je nastolena totalitní ideologie šikanování, která je nazývána také „stadiem vykořisťování“. *Agresori sami sebe označují za nadlidi, nacisty, plantážníky, krále, velkoknížata, ministry, kingy, mazáky... a své oběti za podlidi, židy, negry, poddané, nevolníky, otroky...* Otrokáři využívají otroky všemi způsoby. Od materiálních hodnot jako jsou peníze či osobní věci, přes citové zraňování, fyzické týrání, po využívání rozumových schopností, školních znalostí apod. Otrokáři si moc nad otroky, kteří nejsou schopni se bránit, dokazují např. působením bolesti či znásilňováním a to jakýmkoliv způsobem. Agresori jednají bez zábran, postrádají smysl pro realitu, cítí opakovaně potřebu násilnického chování, na kterém se stávají závislími. Neprožívají pocit viny ani soucit, vyznávají ideologii násilí, brutalita se stává samozřejmostí a zábavou. Otroci jsou postupem času ochotni udělat cokoli. Dříve či později se situace stává pro otroky neúnosnou a východisko pak hledají např. únikem do nemoci, neomluvenou absencí či pokusy o sebevraždu (Kolář, 2001, s. 40). Vzhledem k tomu, že v mateřských školách se vyskytují mírnější formy šikany, uvádíme páté stadium, aby byl výčet kompletní. Nicméně i toto stadium bude zahrnuto do výzkumu v empirické části této práce.

Z výše uvedeného vidíme, jaké hrůzy s sebou šikana přináší, i o jak závažný, celospolečenský problém jde. Jak již bylo řečeno, v mateřské škole se setkáváme především

s mírnějšími projevy šikany, ale ať se nám problém šikany u dětí v předškolním věku jeví sebevíce neuvěřitelný, je nutné se podívat pravdě do očí, zapomenout na shovívavost, kterou můžeme mít tendence roztomilým malým dětem projevovat, a řešit tyto projevy jako opravdu závažný problém.

Ubližování zvané šikana, proti kterému se oběť neumí, nebo nemá možnost bránit, se může dít komukoli, téměř ve všech sociálních skupinách, od mateřských škol až po domy seniorů. Rozdílné jsou pouze formy šikany projevující se v jednotlivých skupinách. Jak a zda probíhá šikana v mateřských školách bude zkoumáno v empirické části této práce, ale podívejme se jací jsou vlastně aktéři šikany.

3.2.2 Aktéři šikany v prostředí mateřských škol

V této části práce se zaměříme na přímé aktéry šikany. Na jedné straně tedy stojí agresor, na straně druhé oběť šikany. Nemalou úlohu mají i rodiče agresorů i obětí a pedagogové v mateřských školách. Rodičům a pedagogům ale věnujeme další kapitoly této práce.

Pro vznik šikany je důležitý vzájemný vztah iniciátorů šikany a jejich obětí. Z vnějšku někdy může vše působit jako jakási spolupráce, jakoby potřeby obou stran do sebe nějakým způsobem zapadaly. Jindy za šikanou stojí tzv. „zaběhnuté tradice“, příkladem je šikana ve výchovných ústavech, dětských domovech, nebo např. v armádě (Kolář 2001, s. 84).

Osobnosti agresorů-iniciátorů rozděluje Kolář (2001, s. 86–87) do tří typů. Podotýká ovšem, že společným rysem všech agresorů, bez ohledu na typ, je duchovní a mravní nezralost. Často u nich bývá vysledována těžká citová deprivace, nebo subdeprivace v rodině, nebo náhradní rodinné péči. V charakteristice jednotlivých typů přihlédneme opět k předškolnímu věku (Kolář 2001, s. 86–87):

První typ je agresor hrubý, primitivní, nespoutaný, energický, s kázeňskými problémy a narušeným vztahem k autoritě. Tento typ vychází nejčastěji z rodiny s častým výskytem agrese a násilí, které děti napodobují, či „vracejí“ prostřednictvím obětí. Forma šikany je tvrdá, nelítostná, používá šikanování cíleně k zastrašování druhých, vyžaduje poslušnost ostatních.

Druhý typ je agresor velmi slušný, kultivovaný, může být zvýšeně úzkostný, sevřený. Rodinná výchova zde bývá důsledná, uplatňuje náročný přístup, někdy až vojenský dril bez lásky. U tohoto typu se setkáváme s cíleným, rafinovaným mučením bez přítomnosti svědků.

Třetím typem je potom agresor optimistický, dobrodruh se značnou sebedůvěrou, často oblíbený a vlivný. Rodina bývá bez významnějších výchovných specifik, může chybět výchova k duchovním a mravním hodnotám, může zde být přítomna citová subdeprivace, ovšem jen

v obecné rovině. Tento typ šikanuje pro pobavení, v šikanování bývá snaha zdůraznit „humorné“ a „zábavné“ stránky (Kolář 2001, s. 86–87).

V mateřské škole se setkáváme s mírnými projevy šikany, protože mnozí dospělí mají sklon je bagatelizovat a existenci šikany u předškolních dětí odmítají připustit. Zamyslíme-li se ale nad výše popsanými typy, můžeme již v mateřské škole vypožorovat, kterým typem agresora se dítě se sklonem k šikanování stane, pokud se vše ohledně výchovy a prevence patologického chování nechá volně plynout. Autorka práce sama uvádí, že se v praxi setkala s potencionálními agresory všech uvedených typů, přičemž jedním z agresorů druhého typu se jevila dívka.

Obětí šikanování se může stát kdokoliv. Existují ale typické oběti, které bývají šikanované opakovaně, v různých kolektivech. Důvodem k šikanování bývá tělesná slabost, nápadné vnější znaky (brýle, obezita, ryšavé vlasy...), zvláštnosti vzhledu, se kterými se dítě nevyrovnalo a kvůli kterým trpí pocitem méněcennosti (rozštěp rtu, nápadný tik, invalidita, koktavost, rasová odlišnost - především barva pleti). Ve výčtu obětí šikany podle Říčana (2010, s. 61–63) najdeme děti:

- **neurotické** (plaché, tiché, ustrašené, izolované),
- **hyperaktivní a s poruchou pozornosti,**
- **s opožděným rozumovým vývojem** (láká k žertům naivitou a sugestibilitou),
- **oslabené nemocí,**
- **provokující** (snaha navázat vztah skrze provokaci i za cenu výprasku),
- **sobecké, špatně si získávající přátele,**
- **s pocity méněcennosti, s pesimismem a beznadějí,**
- **výrazně submisivní,**
- **ze sociálně slabých rodin,**
- **nesolidární s ostatními,**
- **„šplhouni“** (snažící se urputně o přízeň učitelů (úslužníci, okázale zdvořilí, otrocky horliví...),
- **s psychickým a sociálním handicapem,**
- **nové v sehraném kolektivu.**

Zcela zvláštním případem je, podle Říčana (2010, s. 63), agresor a oběť v jedné osobě,

což jsou vlastně oběti šikany, které, mají-li k tomu příležitost, ve spolupráci s jinými agresory šikanují slabší oběti.

Dalším účastníkem šikany jsou tzv. přísluhovači a třídní publikum, kteří se šikanou baví, ale nemají žádnou roli. Kolář (2001, s. 83) uvádí, že podkladem ke vzniku šikany je *tendence člověka k závislému a nesvobodnému jednání*. Zmiňuje Milgramův experiment, kdy 65% dobrovolníků ve věku 20 až 50 let podlehl nátlaku autority a poslušně do domněle testovaných osob pouštělo smrtelné dávky elektrického proudu. Nutno podotknout, že dobrovolníci byli přesvědčeni o tom, že pláč a nářek „testovaných“ je skutečný. Přesto v experimentu ochotně pokračovali. Rovněž experiment Zimbarda dokazuje, že člověk je schopen se pod tlakem autority vžít do role agresora, i když se u něho žádné tendence k agresivitě dosud neprojevovaly.

Zásadním a děsivým problémem šikany je fakt, že člověk, bez ohledu na společenské postavení, vzdělání, bez rozdílu věku, velmi snadno podléhá nátlaku a je připraven plnit příkazy autority. Pasivní účast na šikaně pak mnozí berou jako zajímavou podívanou či dokonce zábavu. U dětí předškolního věku hraje zřejmě významnou roli i fakt, že nejsou schopné o svém chování přemýšlet do důsledků. Mnohé se po vysvětlení, čeho se vlastně dopustily, vlastního jednání zaleknou.

3.2.3 Rodiče agresorů a obětí šikany v mateřských školách

Mnohokrát byla v této práci zdůrazněna důležitost rodinné výchovy, jedinečnost rodičů jakožto výchovných vzorů i následky špatné rodinné výchovy. Chybou rodičů bývá jednoznačně jakási naivita, přesvědčení, že „nám se to přece nemůže stát“. Výsledkem tohoto přístupu není nic jiného, než překvapení, nepřipravenost a bezradnost, když jsou před problémem zvaný šikana postaveni.

Rodiče agresorů se o skutečnosti, že jejich dítě šikanuje ostatní, dozvídají zpravidla ze školy. Nezáleží, zda jde o školu základní, střední či mateřskou. Reakce rodičů bývají různé. Od bagatelizování problému přes tělesné trestání (které, nutno podotknout nic neřeší, jen zvyšuje agresivitu u trestaných dětí), až po radost z projevu dnes tak potřebných „ostrých loktů“. Rodiče agresorů bývají nezdědka lidé vlivní, jindy jde o sponzory školy, kteří věří, bohužel, v nedotknutelnost svých dětí. Mezi rodiči agresorů ovšem najdeme i prosociálně orientované lidi s běžnými morálními standardy, kterým se výchova z nějakého důvodu (třeba pro nedostatek času či nedůslednost) tak docela nezdařila. Mohou to být i osamělé matky, které u svých dětí nemají žádnou autoritu (Říčan 2010, s. 68–70). Výchovně nejúčinnější rodičovskou reakcí na vážné provinění dítěte patrně je, když se matka rozpláče a otec rozhněvá, čímž dají dítěti jasně najevo, že

se provinilo proti všem pravidlům. *Optimálním vyústěním pak je, jestliže dítě prožije hluboké zahanbení a rozpláče se nad tím, co udělalo.* Dítě musí být za své provinění potrestáno, ale musí mu také být odpuštěno. *Pokud nešlo o „prkotinu“, je účast na šikaně symptomem vážné duševní nebo mravní poruchy. Je třeba zamýšlet se nad tím, jakých chyb jsme se dopustili ve výchově, zda jsme dítěti nezůstali dlužni čas, který jsme s ním měli trávit, jaké vlivy jsme na ně nechali působit, jaké hodnoty jsme mu vštípli, co jsme mu předvedli vlastním příkladem* (Říčan 1995, s. 64).

Jakých výchovných chyb se dopouštějí rodiče obětí šikany bylo rovněž popsáno výše. Reakce rodičů dětí - obětí jsou také různé. Jediné správné, co mohou udělat rodiče obětí šikany, je své dítě vyslechnout, emočně podpořit, zajistit jeho ochranu, zjistit veškeré informace a spolupracovat se školou (Říčan 2010, s. 69, 70). Pokud tedy zjistíme, že naše dítě se stalo obětí šikany, *je třeba všeho nechat a udělat co jen můžeme, abychom mu co nejrychleji a nejúčinněji pomohli. Nestačí oznámit to škole, musíme se také sami starat, nešetřit časem ani penězi. Jsme v situaci krize, jejíž řešení bude rozhodovat o budoucnosti dítěte i našich rodinných vztahů* (Říčan 1995, s. 64).

O tom jak zásadní pro vývoj a výchovu dětí je vliv rodičů bylo již napsáno mnohé. Ani pedagog v mateřské škole však nehraje v otázkách výchovy vedlejší roli. Hovoříme-li o fungování kolektivu předškolních dětí a o možnosti vzniku patologického chování u těchto dětí, je role pedagogů jednou z hlavních.

3.2.4 Role učitelky/učitele v mateřské škole v souvislosti se šikanou

Celý předškolní věk provázejí rodiče jako hlavní autority. V okamžiku vstupu do mateřské školy je další autoritativní osobou učitelka či učitel, jakožto první ne-rodinný vychovatel. Je tedy čas zmínit zásadu jednotnosti výchovného působení mezi pedagogy navzájem a mezi pedagogy a rodiči. Ač absolutní soulad v podstatě není možný, neměl by pedagog v základních výchovných postojích být s rodiči v rozporu. Již jsme zmínili, že děti do mateřské školy přicházejí z prostředí velmi různých, ale v každé společnosti existují obecné zásady, kde pedagog může volně působit. Nutné je, aby všichni pedagogové v mateřské škole byli jednotní ve výchovném působení a spolupracovali. I v mateřské škole jsou stanovená jasná pravidla, jejichž dodržování, mimo jiné, dodává dětem pocit jistoty a bezpečí.

Vstup do mateřské školy je začátkem významného děje, který dle Matějčka (2005, s. 170) zdůrazňuje Piaget, když říká, že *morální vývoj postoupí o patro výš, když dítě ke svému respektu vůči dospělým přidá respekt k někomu ze svých vrstevníků. Postupuje tak na novou rovinu, neboť z respektu k druhým dětem nevychází jednostranná úcta, podřízenost a poslušnost, jako tomu*

bylo ve vztahu k dospělým - nýbrž sdílení a spolupráce.

Hlavní úlohou pedagoga v mateřské škole v souvislosti se šikanou je vést děti ke spolupráci, podporovat přátelství, rozvíjet empatii, vnímat a případně usměrňovat projevy chování jednotlivých dětí při hře, při práci a plnění úkolů, všimnout si případných asociálních projevů ve skupině a ty pak bezpodmínečně řešit. Dbát na dodržování pravidel, dodržování určených hranic. I v mateřské škole se něco smí, něco nesmí, něco musí. I v mateřské škole fungují odměny a tresty.

Zařid'me věci tak, aby je dítě udělalo dobře a my je za to mohli pochválit - ale nedopusťme, aby je udělalo špatně a my je za to měli trestat (Matějček 2005, s. 170).

Učitelé nesmí nečinně přihlížet, když ve skupině dětí odhalí šikanu. Pro oběti, je velmi důležité, aby se mohly spolehnout na pomoc učitelů. Dětem je nutné vštípit, že kdo o šikaně mlčí, schvaluje ji. Někdy je malý pachatel přesvědčen, že jeho chování je v naprostém pořádku. I přes jeho přesvědčení nesmí vyváznout bez následků.

Schmelzová doporučuje jak předcházet šikaně v mateřské škole:

- Zastavit situaci okamžitě.
- Vždy vyjít vstříc, když dítě žádá o pomoc.
- Nenechat nikoho na pochybách o tom, že toto chování je špatné: "Co jste právě udělali, už tu nikdy nechci vidět!".
- Mluvit s dětmi o konfliktech. Vzbudit u pachatele alespoň snahu o pochopení oběti: „Jak by se ti líbilo kdyby to někdo udělal tobě?"
- Zavést společná pravidla pro spolupráci, jako například: „U malování a tvoření se nikdy nikomu nesmějeme." Nebo: „Pokud chce jeden ukončit souboj, protože je pro něj protivník příliš silný, zakřičí nahlas STOP a nikdo už nesmí nadále bojovat“ (v německých školkách jsou takovéto „souboje“ jako třeba přetahování o provaz a podobně, aby si kluci mohli otestovat svojí sílu a nemlátili se, když mají dělat něco jiného a aby si sílu nezkoušeli na holčičkách).
- Dominantní děti v roli vůdce potřebují smysluplné alternativy. Tyto děti ocení, pokud jsou použity pro dobro skupiny, například jako ochránce pro menší děti (Schmelzová, 2012).

Celou teoretickou část této práce bychom neuzavřeli lépe, než slovy Zdenka Matějčka. *Nejvíce vychováváme, když si myslíme, že vůbec nevychováváme, tj. když se nějak vznešeně nestylizujeme, ale projevujeme se prostě, upřímně, jak nám káže naše přirozenost. I ve školce nejvíce vychováváme svým osobním příkladem* (Matějček 2005, s. 170).

Nebo možná citátem Lidmily Pekařové? *Chyba není v dětech. Škoda, že není. Bylo by to jednodušší...* (Pekařová 2006, s. 9).

Empirická část

V této části práce se budeme zabývat problematikou šikany v reálném prostředí vybraných mateřských škol. Všechny zvolené mateřské školy se nacházejí ve městě, v jednotlivých třídách jsou přibližně stejné počty dětí, rozdíl je v případném zaměření mateřských škol a v tom, zda jsou děti do tříd rozdělené podle věku, či zda jsou třídy věkově smíšené. Jedná se o běžné mateřské školy a výběr byl realizován tak, abychom mohli splnit cíl práce, tedy odpovědět na otázku, zda se již u dětí v mateřské škole skutečně vyskytuje šikana, zda je relevantní užití tohoto termínu, pokud hovoříme o kolektivech dětí předškolního věku.

Průzkum se bude zabývat výskytem šikany v mateřských školách, postoji pedagogů, jakožto osob zajišťujících prevenci a případné řešení šikanózního chování, ale i názory nepedagogických pracovníků mateřských škol na problematiku šikany v předškolním zařízení.

4 Cíl empirické části

Hlavním cílem empirické části této bakalářské práce je zjistit, zda se vyskytuje mezi dětmi předškolního věku šikana, nebo zda se spíše jedná o běžné dětské škádlení a nevyrovnanost vztahů mezi dětmi.

Dílčí cíle průzkumu:

- 1) Zjistit, zda se učitelé v mateřských školách cíleně věnují prevenci šikany mezi dětmi a, pokud ano, podle jakých metodik pracují.
- 2) Zmapovat, jestli zaměstnanci mateřských škol považují prevenci šikany v předškolním věku za důležitou.
- 3) Zjistit, s jakou formou šikany se v mateřské škole nejčastěji potýkají.
- 4) Odpovědět na otázku, zda je vůbec relevantní užití pojmu *šikana*, hovoříme-li o dětech předškolního věku. Jak uvádíme výše, nejen rodiče, jakožto laická veřejnost, ale ani pedagogové si nejsou zcela jisti, kdy se jedná o projevy chování patřící k věku dítěte a kdy jde o počátky zcela zásadního problému.

Celý průzkum se opírá o názory zaměstnanců mateřských škol, o každodenní realitu, která je konfrontována s poznatky publikovanými v odborné literatuře, uvedenými v teoretické části této práce.

5 Předpoklady

Z výše uvedených cílů výzkumu vycházejí dílčí předpoklady, které budou v závěru práce ověřeny.

P 1: Šikana se vyskytuje již v mateřských školách.

Předpokládáme, že již u dětí předškolního věku se setkáme s projevy šikany, s projevy fyzického či psychického násilí, vyhrožování a vydírání.

P 2: Nejčastějším typem rizikového chování v mateřské škole je agrese.

Předpokládáme, že děti v kolektivech mateřských škol řeší neshody za použití násilí a agrese ve statisticky významném počtu případů.

P 3: Chlapci i dívky mají stejné sklony k agresivnímu chování.

Předpokládáme, že na agresivní chování dětí v mateřských školách nemá vliv gender, tedy stejné nebo podobné sklony jsou v praxi pozorovány u chlapců i dívek bez rozdílu.

P 4: Mateřské školy vnímají šikanu u dětí v předškolním věku jako závažný problém a cíleně se věnují její prevenci.

Předpokládáme, že zaměstnanci mateřských škol připouštějí výskyt šikany již u dětí v předškolním věku, tento jev pokládají za závažný a jeho prevenci za velmi důležitou, protože se jí cíleně věnují.

P 5: Učitelé nejsou dostatečně proškoleni pro boj se šikanou v mateřské škole, ale jsou schopni správně reagovat v případě výskytu šikany.

Předpokládáme, že vzhledem k tomu, že problematika šikany v mateřských školách se připouští relativně krátkou dobu, nejsou učitelé připravováni a školeni pro možnost výskytu šikany. I přesto předpokládáme, že učitelé v případě výskytu šikany správně reagují a vědí, kam se s problémy souvisejícími se šikanou obrátit.

6 Použité metody

Podstatou empirické části této bakalářské práce je zjistit, jak je sociálně patologický jev, jakým je šikana, zastoupen v populaci dětí předškolního věku a jaký je postoj zaměstnanců mateřských škol k této problematice. Jelikož se, zjednodušeně řečeno, na populaci zaměřuje zejména kvantitativní výzkum, byla zde zvolena tato metoda.

Kvantitativní výzkum, oproti kvalitativnímu, je díky širokému záběru respondentů reprezentativní, jeho výsledky jsou dobře ověřitelné a srovnatelné, avšak jejich interpretace bývá náročnější. V čele celého výzkumu stojí výchozí hypotéza, jež je základem pro tvorbu otázek dotazníku, kterého autorka práce využila pro zjišťování potřebných údajů. Metoda dotazníku se jevila jako nejvýhodnější, zejména vzhledem k časovým možnostem respondentů. Osloveno bylo celkem 40 pedagogických i nepedagogických zaměstnanců z pěti různých mateřských škol, kteří jsou v každodenním kontaktu s dětmi.

Získávání diagnostických, nebo pro výzkum důležitých informací prostřednictvím verbální komunikace nazýváme dotazováním. Dotazování vyžaduje celkem náročnou přípravu výzkumníka, nebo diagnostika, který řídí rozhovor, či konstruuje dotazník. Měl by být obdařen jistou dávkou předvídatosti a nic, tak říkajíc, neponechat náhodě. Řízením a přípravou je rozhovor i dotazník srovnatelný s experimentem, který zasahuje do zkoumaného dění. Velice náročnou se jeví příprava prostředí. Musíme však zmínit, že dotazování nedává možnost přímého sledování dané reality. Výsledky dotazování jsou zatíženy nepřesnostmi, omyly a komplikacemi sdělování, úrovní komunikačních schopností dotazovaných, ochotou komunikovat a pravdivě odpovídat. Validitu informací získaných dotazem snižují halo-efekt, citová zaujatost, systematický omyl či například působení prvního dojmu apod. Jak jsme již zmínili, vedle omylů percepčních a interpretačních, kterých si dotazovaný není vědom, objevuje se další zásadní problém zkreslující validitu a to omezená schopnost a hlavně neochota dotazovaných sdělit pravdivé odpovědi, zamlčet, nebo zkreslit výpovědi, zvláště mají-li, nebo by mohly mít, pro respondenta negativní následky.

Z výše popsaných důvodů by se mohla metoda dotazování zdát nespolehlivá, svým způsobem znehodnocená. Pravda je však taková, že jde o metodu nepostradatelnou (hlavně v diagnostice a aplikované psychologii, i v ostatních sociálních vědách), neboť přináší cenné informace z nejrůznějších oblastí (Hrabal 2003. s. 109).

Dotazník je tedy písemnou formou dotazování. Jedná se o metodu časově i ekonomicky úspornou, hlavní předností dotazníku je možnost oslovit v krátkém čase větší počet respondentů. Přináší informace o velkém počtu jedinců. Dotazník má své přednosti i nedostatky. Máme sice

trvale zaznamenané odpovědi na otázky, ale chybí zde přímý kontakt s respondentem a nemáme možnost pozorovat reakce a nonverbální projevy, které bývají velmi výmluvné. Písemné odpovědi jsou trvale zaznamenané, přesně zachycené a mohou tedy být objektivně zpracovávány tazatelem, ale musíme brát v potaz skutečnost, že jsou produktem složitého subjektivního dění, které nemůžeme sledovat přímo, ani nepřímo (Hrabal 2003, s. 111).

7 Popis zkoumaného vzorku

Mateřská škola 1 se nachází v centru okresního města, 5 minut chůze od náměstí, zároveň však na úpatí lesoparku. Navštěvuje ji 83 dětí, které jsou rozděleny do tří, věkově smíšených, tříd. V těchto smíšených třídách je mimořádná příležitost nenásilnou formou rozvíjet a upevňovat vlastnosti jako je tolerance, obětavost, přátelskost, soucit a pomoc druhým. Provoz zajišťuje 13 zaměstnanců – 8 pedagogů a 5 provozních zaměstnanců, všichni zaměstnanci jsou ženy. V této mateřské škole bylo osloveno celkem 7 zaměstnanců, 5 pedagogů a 2 provozní zaměstnanci. Průměrná délka praxe oslovených pedagogických pracovníků je 16,4 let. Jednopatrová budova stojí uprostřed zahrady, která je vybavena houpačkami, skluzavkami, pískovišti, kolotočem s pérovými houpačkami, šplhací sítí a bazénem. Tato mateřská škola klade důraz na každodenní pobyt v přírodě, na ochranu přírody, zaměřuje se na tělesný rozvoj a fyzickou zdatnost, stejně jako na zdravý životní styl.

Mateřská škola 2 je postavena na sídlišti, dochází sem 100 dětí, o které se stará 15 zaměstnanců – 8 pedagogů a 7 provozních zaměstnanců, i zde pracují pouze ženy. Zde se dotazníkového šetření zúčastnilo 9 zaměstnanců, 6 pedagogů a 3 provozní zaměstnanci. Průměrná délka praxe oslovených pedagogických pracovníků je 19 let. Děti jsou rozdělené do 4 tříd podle věku. Mateřskou školu tvoří budova se dvěma pavilony, v suterénu najdeme tělocvičnu i prostory ke společným hrám a relaxaci. Budovu obklopuje rozlehlá školní zahrada rozdělená na dvě části. Jedna část slouží jako fotbalové hřiště, druhá část zahrady je vybavena prolézací stěnou, skluzavkami, pískovišti, domečky, využíváno je sezení pod pergolou. Filozofií této mateřské školy je rozvoj samostatného, sebevědomého dítěte, které bude připraveno pomáhat druhým. Snaží se zde rozvíjet talent, pěstovat lásku k přírodě a položit základy potřeby celoživotního vzdělávání.

Mateřská škola 3, kterou najdeme na předměstí, má zapsaných 150 dětí, rozdělených do šesti tříd. Provoz zde zabezpečuje 10 pedagogů + 2 speciální pedagogové a 9 provozních zaměstnanců, 20 žen a 1 muž, který vykonává funkci školníka. Osloveno bylo 15 zaměstnanců, 10 pedagogů a 5 provozních zaměstnanců. Průměrná délka praxe oslovených pedagogických pracovníků v této mateřské škole je 14,1 let. Tato škola se prezentuje jako „otevřená mateřská škola“, což znamená, že rodiče se do mateřské školy mohou přijít kdykoliv podívat se svými dětmi, které sem ještě nenastoupily. Mohou se zúčastnit některých akcí školy, pobýt s dětmi v kolektivu vrstevníků a pomáhají tak snazšímu začlenění svých dětí do mateřské školy. Dětem jsou k dispozici prostorné třídy, ložnice, velká tělocvična, dvě prostorné vybavené zahrady. Tato mateřská škola preferuje zážitkové učení, praktické činnosti a učení. Pracují zde rovněž speciální pedagogové, kteří

se věnují dětem po stránce logopedické, grafomotorické a v neposlední řadě věnují pozornost odstraňování deficitů dílčích funkcí. Velký důraz se zde klade na pozitivní motivaci a uznání, které vedou k přirozenému rozvoji sebevědomí i psychických a sociálních složek osobnosti dítěte.

Mateřská škola 4 se nachází ve vnitřní části města, najdeme zde 3 třídy pro 66 dětí, provoz zajišťují 4 pedagogové + 1 speciální pedagog a 2 provozní zaměstnanci, všichni zaměstnanci jsou ženy. V této mateřské škole se na řešení zkoumaného problému podílelo 5 zaměstnanců, 4 pedagogové a 1 provozní zaměstnanec. Průměrná délka praxe oslovených pedagogických pracovníků je 20,5 let. Dvě třídy sídlí v bývalé tovární vile, která dýchá velmi příjemnou domácí atmosférou, předškoláci mají svou třídu v budově základní školy. Vila stojí v dobře vybavené zahradě, kde mají děti nespočet příležitostí ke sportu a hrám. Tato mateřská škola, jako jediná z oslovených, má vypracován minimální preventivní program a klade velký důraz na prevenci šikanování, násilného chování, vandalizmu, týrání a zanedbávání dítěte, drogové závislosti, kouření, alkoholismu, rasismu, antisemitismu, ale také počítačové a televizní závislosti. Na to, aby prevence sociálně patologických jevů prolínala všemi oblastmi vzdělávání, dbá každá pedagogická pracovnice. Veškerá činnost je založena na dodržování pravidel a etických a mravních norem. Vše je přizpůsobeno věku dětí a podřízeno metodám práce, které děti vedou ke zdravému životnímu stylu a podporují osobnostní rozvoj jednotlivých dětí a sociální chování. Děti získávají kompetence k učení, řešení problémů, komunikativní, sociální a interpersonální, občanské a pracovní.

Mateřská škola 5 je jednotřídní mateřská škola sídlící v okrajové části města, do které dochází 28 dětí ve věku 3 – 7 let. Provoz zde zajišťují 2 pedagogové a 2 provozní zaměstnanci, jen ženy. Zde vyplnili dotazník všichni zaměstnanci, tedy 2 pedagogové a 2 provozní zaměstnanci. Průměrná délka praxe oslovených pedagogických pracovníků je 15,5 let. Dětem je k dispozici prostorná třída a herna, ložnice, která, po uklizení lehátek, slouží rovněž jako tělocvična. Škola je dobře vybavena hračkami a učebními pomůckami. Součástí mateřské školy je velká, vybavená zahrada. Vzhledem k poloze školy je možný častý pobyt dětí v přírodě, kterou se učí poznávat a chránit. V rámci výtvarné výchovy děti mají možnost vyzkoušet nejrůznější výtvarné techniky, velký prostor je věnován i výchově hudební a pohybové, děti pravidelně veřejně vystupují. Díky těmto aktivitám je zajištěn nejen rozvoj estetického citění a vnímání, ale také budování sebedůvěry a zdravého sebevědomí. Tato mateřská škola klade důraz především na prosociální chování (starší pomáhají mladším), a na celkový harmonický osobnostní rozvoj.

Přístup k dětem v jednotlivých školách bude v zásadě stejný, každá mateřská škola si jako hlavní cíl klade všestranný rozvoj osobnosti a spokojené děti i rodiče. Přesto se každá ubírá,

díky svému zaměření, trochu jiným směrem, což je naprosto v pořádku, neboť rodiče pak mohou volit mateřskou školu např. podle zájmů svého dítěte. Prevence rizikového chování je zahrnuta ve školních vzdělávacích programech všech oslovených mateřských škol, samostatný minimální preventivní program má, jak je zmíněno výše, jen jedna z oslovených škol.

Vzhledem k tomu, že o vyplnění dotazníku byli požádáni pedagogičtí i nepedagogičtí pracovníci mateřských škol, položka 1 tohoto dotazníku upřesňuje, zda jde o pedagoga či nikoli a pokud ano, jak dlouhá je jeho pedagogická praxe v mateřské škole. Proto je využita již na tomto místě, tedy v kapitole *Popis výzkumného vzorku*. Osloveno bylo celkem 40 zaměstnanců mateřských škol, z čehož bylo 27 pedagogů a 13 provozních zaměstnanců. Přesný rozpis délky pedagogické praxe oslovených učitelek v jednotlivých mateřských školách je uveden v následující tabulce.

Tabulka 1: Rozpis délky pedagogické praxe

	MŠ 1	MŠ 2	MŠ 3	MŠ 4	MŠ 5
ředitelka (ved. učitelka)	24	27	33	20	7
učitelka 1	22	22	27	37	24
učitelka 2	15	19	19	20	-
učitelka 3	13	19	15	5	-
učitelka 4	8	15	13	-	-
učitelka 5	-	12	12	-	-
učitelka 6	-	-	7	-	-
učitelka 7	-	-	7	-	-
učitelka 8	-	-	5	-	-
učitelka 9	-	-	3	-	-

Průměrná délka praxe všech oslovených pedagogů ve vybraných mateřských školách je 16,6 let. Učitelky jsou zkušené, což napovídá tomu, že pokud se mateřské školy cíleně věnují prevenci sociálně patologických jevů, což zjistíme dále, pod položkou 3, jsou děti, z tohoto pohledu v nejlepších rukách.

8 Průběh průzkumu

Prvním krokem průzkumného šetření bylo telefonické oslovení ředitelek či vedoucích učitelek s žádostí o pomoc při sběru dat a dohodnutí návštěvy mateřské školy. Bylo vysvětleno, že se jedná o dotazníkové šetření, dotazníky jsou anonymní a že bude zachována anonymita mateřských škol. Dotazníky budou využity k dalšímu zpracování při tvorbě bakalářské práce, jejímž tématem je *Šikana u dětí v předškolním věku*. Ve všech oslovených mateřských školách se autorka práce setkala s velmi vstřícným jednáním. Dotazníky přebíraly ředitelky, nebo vedoucí učitelky, které se s nimi obrátily na ostatní zaměstnance svých mateřských škol. Oslovováni byli pedagogičtí i nepedagogičtí pracovníci mateřských škol. Při předání dotazníků proběhlo krátké představení mateřských škol. Z poznámek pořízených při návštěvách jednotlivých mateřských škol je čerpáno výše, v kapitole *Popis zkoumaného vzorku*. Rovněž byl dohodnut termín vyzvednutí vyplněných dotazníků. V mateřských školách bylo rozdáno a vyplněno 40 dotazníků.

Dotazník vypracovaný pro účely této práce čítá 15 otázek, 5 otázek je otevřených, 10 nabízí výběr z možností, ale zároveň dává prostor k vyjádření či upřesnění odpovědi (viz příloha 1).

9 Získaná data a jejich interpretace

Schopnost identifikace šikany v mateřských školách

Tato otázka se zabývá schopností zaměstnanců mateřských škol identifikovat šikanu u dětí předškolního věku. Vzhledem k tomu, že respondenti měli uvést jaké způsoby chování, s ohledem na definici šikany uvedenou u úvodní části dotazníku, by považovali za šikanu, uvádíme odpovědi všech respondentů.

Tabulka 2: Schopnost identifikace šikany, chování označované za šikanu

MŠ 1	schopen identif.	Chování označené za šikanu
pedagog	ANO	<i>ubližování, vyřazování z kolektivu, vysmívání</i>
pedagog	ANO	<i>vyžadování vedoucí úlohy s požadavkem poslušnosti či podřízenosti slabšího jedince + následné agresivní chování v případě nesouhlasu</i>
pedagog	NE	-
pedagog	ANO	-
pedagog	ANO	<i>posmívání, bouchání, kopání</i>
provoz. z.	ANO	<i>boj o hračku, bití, strkání, týrání</i>
provoz. z.	NE	-
MŠ 2		
pedagog	ANO	<i>vyčleňování z volných her, neochota jít s dotyčným ve dvojici, posmívání se za určitou odlišnost</i>
pedagog	ANO	<i>vysmívání se sociálně slabým dětem</i>
pedagog	ANO	-
pedagog	ANO	<i>strkání, opakované a dlouhodobé špatné jednání</i>
pedagog	NE	-
pedagog	ANO	-
provoz. z.	NE	-
provoz. z.	ANO	<i>bití, posmívání, pomlouvání a navádění ostatních proti jednomu</i>
provoz. z.	ANO	<i>bití, strkání, tahání za vlasy, schovávání a ničení věcí jiného dítěte</i>
MŠ 3		
pedagog	ANO	<i>opakované útoky stejných dětí na bázi fyzické či psychické</i>
pedagog	ANO	<i>zesměšňování v kolektivu, vylučování z kolektivu, fyzické násilí</i>
pedagog	NE	-
pedagog	NE	-
pedagog	ANO	<i>fyzické napadání, slovní útoky, neverbální projevy</i>

	schopen identif.	Chování označené za šikanu
pedagog	ANO	-
pedagog	ANO	<i>kopání, rvačky se slabšími, vysmívání, odstrkování, vydírání</i>
pedagog	ANO	<i>bití menších dětí, chování se zle proti vůli druhých</i>
pedagog	ANO	<i>manipulativní jednání, ubližování, bití</i>
pedagog	ANO	<i>zesměšňování, ubližování, navádění ostatních</i>
provoz. z.	ANO	-
provoz. z.	ANO	<i>projevy zloby a nenávisti, ubližování</i>
provoz. z.	NE	-
provoz. z.	NE	-
provoz. z.	ANO	<i>nadávání a bití</i>
MŠ 4		
pedagog	ANO	<i>fyzická a slovní agrese, vyřazování z her a z kolektivu</i>
pedagog	ANO	<i>brání a ničení vlastních hraček, bití, naschvály</i>
pedagog	ANO	<i>ubližování cílené po delší dobu na stejném dítěti, vyřazování dítěte ze hry ostatních, výsměch, ponižování, odstrkování jedince</i>
pedagog	ANO	<i>posmívání, odstrkování, bití, kopání, ubližování</i>
provoz. z.	NE	-
MŠ 5		
pedagog	NE	-
pedagog	ANO	<i>opakované, dlouhodobější fyzické i slovní atakování ostatních, ničení osobních věcí či prací (bourání staveb, ničení výkresů), výsměch, navádění ostatních proti slabšímu a jiné znepříjemňování života</i>
provoz. z.	ANO	<i>agresivní chování, napadání slabšího, urážení, zesměšňování</i>
provoz. z.	ANO	-

Z celkového množství 40 dotazovaných si tedy 10 zaměstnanců mateřských škol (4 pedagogové a 6 provozních zaměstnanců) myslí, že by šikanu v předškolním věku nedokázalo odhalit. V šesti dotaznících respondenti sice odpověděli ANO, dokázali by šikanu identifikovat, ale neuvedli jaké chování by pokládali za šikanózní. Vychází nám tedy, že 75% zaměstnanců mateřských škol by dokázalo identifikovat šikanu u dětí v předškolním věku. Zda by také dokázali správně reagovat bychom měli zjistit prostřednictvím dalších dotazníkových položek.

Výskyt jednotlivých stadií šikany v mateřských školách

V této položce jsou uvedena a vysvětlena jednotlivá stadia šikany a respondenti měli označit ta stadia, o kterých se domnívají, že se s nimi mohou setkat již mezi dětmi v mateřské škole. Stejně jako v teoretické části, i pro účely dotazníku jsme vyšli z Kolářova dělení šikany do pěti stádií. Názory jednotlivých respondentů jsou zachyceny v následující tabulce.

Tabulka 3: Výskyt jednotlivých stadií šikany v mateřských školách

	1. ostrakismus	2. fyzická agrese a přitvrzování manipulace	3. klíčový moment – vytvoření jádra	4. většina přejímá normy agresorů	5. totalita, neboli dokonalá šikana
MŠ 1					
pedagog	ANO	ANO	NE	NE	NE
pedagog	ANO	ANO	NE	NE	NE
pedagog	ANO	NE	NE	NE	NE
pedagog	ANO	NE	NE	NE	NE
pedagog	ANO	ANO	NE	NE	NE
provoz. z.	ANO	NE	NE	NE	NE
provoz. z.	ANO	ANO	ANO	NE	NE
MŠ 2					
pedagog	ANO	ANO	NE	NE	NE
pedagog	ANO	ANO	NE	NE	NE
pedagog	ANO	ANO	NE	NE	NE
pedagog	ANO	ANO	NE	NE	NE
pedagog	ANO	ANO	NE	NE	NE
pedagog	ANO	NE	NE	NE	NE
provoz. z.	ANO	ANO	ANO	NE	NE
provoz. z.	ANO	NE	NE	NE	NE
provoz. z.	ANO	NE	NE	NE	NE
MŠ 3					
pedagog	ANO	ANO	NE	NE	NE
pedagog	ANO	ANO	NE	NE	NE
pedagog	ANO	ANO	NE	NE	NE
pedagog	ANO	ANO	NE	NE	NE
pedagog	ANO	ANO	NE	NE	NE
pedagog	ANO	NE	NE	NE	NE
pedagog	ANO	NE	NE	NE	NE

pedagog	<i>ANO</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>
pedagog	<i>ANO</i>	<i>ANO</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>
pedagog	<i>ANO</i>	<i>ANO</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>
provoz. z.	<i>ANO</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>
provoz. z.	<i>ANO</i>	<i>ANO</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>
provoz. z.	<i>ANO</i>	<i>ANO</i>	<i>ANO</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>
provoz. z.	<i>ANO</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>
provoz. z.	<i>ANO</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>
MŠ 4					
pedagog	<i>ANO</i>	<i>ANO</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>
pedagog	<i>ANO</i>	<i>ANO</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>
pedagog	<i>ANO</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>
pedagog	<i>ANO</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>
provoz. z.	<i>ANO</i>	<i>ANO</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>
MŠ 5					
pedagog	<i>ANO</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>
pedagog	<i>ANO</i>	<i>ANO</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>
provoz. z.	<i>ANO</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>
provoz. z.	<i>ANO</i>	<i>ANO</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>	<i>NE</i>

Z uvedené tabulky je patrné, že 100% respondentů je přesvědčeno, že v mateřských školách se běžně setkáváme s prvním stadiem šikany, tzv. ostrakismem, kdy se jedná o mírné, převážně psychické násilí páchané na určitém jedinci, který se v důsledku toho cítí špatně. Ostatní jej pomlouvají, je neoblíbený. K výskytu druhého stadia šikany v mateřských školách se přiklání 60% dotázaných. Druhé stadium šikany, jak jsme již uvedli v teoretické části práce, zahrnuje fyzickou agresi, zvyšování napětí v kolektivu a určitou manipulaci. Zajímavé je, jak uvidíme dále, že ač v položce 5 uvedlo 95% dotázaných, že se v mateřské škole setkávají s fyzickým napadáním, vyhrožováním, bitím, kopáním apod., zde fyzickou agresi připouští pouze 60% respondentů.

Relevantnost pojmu šikana ve spojení s dětmi v předškolním věku

Otázka mapuje názor respondentů na to, zda již v mateřské škole můžeme hovořit o šikaně. Všichni dotázaní v jednotlivých mateřských školách se shodli na tom, že již u předškolních dětí můžeme hovořit o šikaně, užití tohoto termínu je, podle názorů respondentů, relevantní. Z odpovědí všech respondentů z jednotlivých mateřských škol byly zpracovány údaje uvedené v tabulce.

Tabulka 4: Relevantnost pojmu šikana a její formy u dětí v předškolním věku

MŠ:	relevantnost pojmu	formy šikany u dětí v mateřských školách:
1	ANO	<i>ponižování, odstrkování, vyvyšování nad ostatní, záměrné ubližování</i>
2	ANO	<i>výsměch, ponižování, vyřazování z kolektivu, odstrkování, ubližování</i>
3	ANO	<i>vyčleňování z volných her, neochota jít s určitým dítětem ve dvojici, posmívání se sociálně slabším, záměrné ubližování</i>
4	ANO	<i>agrese, fyzické násilí, vyloučení z kolektivu, výsměch, ponižování</i>
5	ANO	<i>posmívání, ponižování, záměrné vyřazování ze hry, ničení osobních věcí a prací, určování podřadných rolí ve hře, záměrné a časté ubližování stejnému dítěti, které se nemůže, nebo neumí bránit</i>

Všichni respondenti se naprosto jednohlasně shodli na tom, že již u dětí navštěvujících mateřskou školu je relevantní užívání pojmu šikana. Jako formy šikany uváděli respondenti téměř totožné způsoby chování, jak konečně můžeme vidět výše, ve vypracované tabulce. Odpovědi respondentů dokazují pravdivost tvrzení, že děti dokážou být kruté.

Nejčastější projevy agresivního chování

Toto zjištění je odpovědí na otázku týkající se konkrétních projevů agresivního chování v jednotlivých mateřských školách, což znázorňuje následující tabulka.

Tabulka 5: Nejčastější typy agresivního chování v mateřských školách

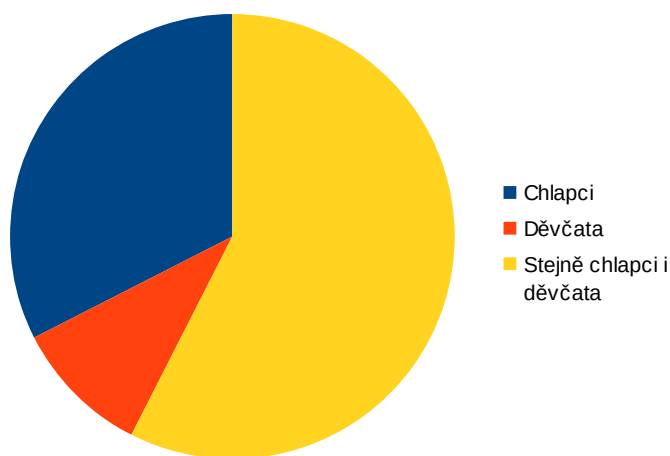
Mateřská škola:	Uvedené projevy agresivního chování:
1	<i>fyzické útoky, škrcení, bití, nadávky, kopání, strkání</i>
2	<i>bití, nadávky, kopání, přetahování o hračky</i>
3	<i>strkání, kopání, štipání, kousání, boj o hračky, bití, nadávky</i>
4	<i>násilné chování, napodobování agresivních „her“ z televize, ubližování, bití, kopání</i>
5	<i>výsměch, odstrkování, bezdůvodné atakování menších dětí, kopání, přetahování o hračky, vyhrožování, nadávky, bití</i>

Zde vidíme nejčastější typy agresivního chování mezi dětmi předškolního věku, pozorovaného učitelkami během dne. Uvedené způsoby chování se opakovaly ve všech dotaznících uvádějících kladnou odpověď na otázku. Ta byla označena v 38 případech, ve 2 dotaznících učitelky uvádějí, že se s projevy agresivního chování v mateřské škole nesetkávají. Agresivní chování pozoruje 95% respondentů. Někdy se děti uchylují k agresi jen proto, že si se vzniklou situací nevědí rady, někdy jsou k agresivnímu jednání vyprovokovány, jindy jde o skutečný problém, a sice

o promyšlené jednání s cílem ublížit. Na otázku, zda je běžnější u chlapců či u dívek odpovídá následující položka.

Sklony k agresivnímu chování u chlapců a dívek

Jak jsme již předeslali, tato položka řeší otázku, zda mají více sklony k agresivnímu jednání děvčata, nebo chlapci. V kapitole 2 uvádíme, že předpokládáme stejné sklony u chlapců i dívek v předškolním věku, hlavně proto, že se v předškolním věku teprve dotváří genderové rozlišení a pro vyrovnanost sil a fyzických proporcí chlapců a děvčat v tomto věku. Jak popsanou situaci vidí respondenti, ukazuje následující graf.

Graf 1: Poměr tendencí k agresivnímu chování mezi chlapci a děvčaty

Znázornili jsme, zda, podle výsledků z dotazníkového šetření, mají, dle názoru zaměstnanců mateřských škol, větší sklony k agresivnímu chování chlapci, děvčata, nebo zda jsou u obou pohlaví stejné. Vidíme, že 57,5% zaměstnanců je toho názoru, že síly jsou v tomto případě vyrovnané. Sklony k agresivitě mají chlapci i děvčata stejnou měrou. 32,5% zaměstnanců si myslí, že větší sklony k agresivnímu chování mají chlapci, 10% pak zastává názor, že agresivnější jsou děvčata.

Důležitost prevence šikany u předškolních dětí

Zde zjišťujeme, jaký mají zaměstnanci mateřských škol názor na důležitost prevence šikany u předškolních dětí. Zda jí pokládají za nezbytnou již v mateřských školách, či nikoliv. V teoretické části této práce bylo několikrát zdůrazněno jak velice důležitá je prevence sociálně

patologických jevů a včasné řešení projevů agresivního chování. Odpověď byla ve všech vyplněných dotaznících velmi uspokojivá a zcela jednoznačná. Všichni dotazovaní, 100% respondentů, označilo odpověď ANO, tedy pokládají prevenci šikany v mateřských školách za nezbytnou.

Cílená prevence šikany v oslovených mateřských školách

Pod položkou 8 najdeme otázku týkající se cílené prevence šikany v mateřských školách. Zde se odpovědi, celkem překvapivě, rozcházejí i mezi učitelkami z jedné mateřské školy. Nepedagogičtí pracovníci většinou pro neznalost odpověď neuvedli. Z celkového počtu 27 pedagogů na tuto otázku kladně odpovědělo 19 učitelek kladně a 8 záporně, což vypovídá o tom, že situace kolem prevence šikany není v mateřských školách tak jednoznačná, jak se z počátku mohlo zdát. Pro větší přehlednost mapuje situaci v jednotlivých mateřských školách následující tabulka.

Tabulka 6: Přehled kladných a záporných odpovědí v jednotlivých mateřských školách

	MŠ 1	MŠ 2	MŠ 3	MŠ 4	MŠ 5
kladné odpovědi	3	3	7	4	2
záporné odpovědi	2	3	3	-	-

Domníváme se, že učitelky, které označily zápornou odpověď, neodpovídaly na otázku z pohledu mateřské školy, ale samy za sebe. Otázka však byla formulovaná jasně: *Věnujete se ve vaší mateřské škole cíleně prevenci šikany?* Budeme-li tedy brát v úvahu odpověď většiny, pak je uspokojivá a můžeme konstatovat, že dotázané mateřské školy se cíleně věnují prevenci šikany. K tomuto závěru nás vede fakt, že všechny dotazované mateřské školy mají ve školním vzdělávacím programu, jak již bylo zmíněno výše, zahrnutou prevenci rizikového chování.

Taktéž v RVP PV, který je pro mateřské školy závazný, je v oblasti *Dítě a ten druhý* kladen důraz na prosociální chování a zdravé vztahy v kolektivech dětí. V rámci bloků zaměřených do této oblasti, např. v komunitních kruzích, by se tedy prevenci sociálně patologických jevů, tedy i šikany, měli věnovat v každé mateřské škole.

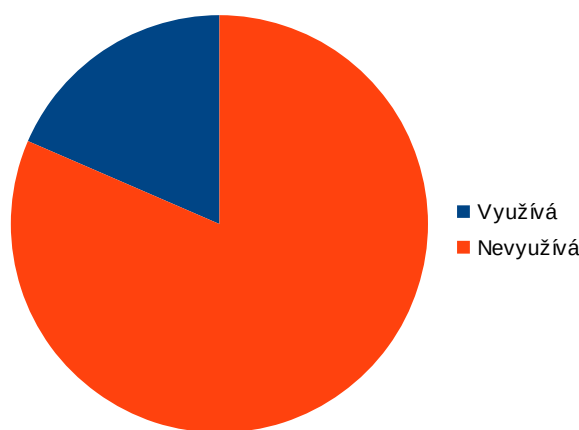
Prevence šikany a jiného rizikového chování v ŠVP

Opět se jedná o otázku směřovanou spíše na pedagogy, neboť zde jde o to, jestli prevenci šikany či jiného rizikového chování řeší ŠVP té které mateřské školy. Jak bylo uvedeno výše, všechny dotazované mateřské školy mají prevenci šikany a jiných sociálně patologických jevů zahrnutou ve svém ŠVP. Mimo šikany se např. v ŠVP mateřské školy 4 řeší *týrání a zanedbávání*

dítěte, agresivita mezi dětmi, rasismus, počítačová a televizní závislost a vandalismus. U ostatních mateřských škol je tomu podobně, ale i přesto byla v sedmi případech v dotazníku vyplněným pedagogem zaškrtnuta možnost NE. Zamyšlení nad skutečností, že učitelky neznají ŠVP mateřské školy, podle něhož by měly pracovat, není ale předmětem této práce, nýbrž přísluší ředitelkám či vedoucím učitelkám těchto mateřských škol.

Znalost metodických materiálů zaměřených na prevenci šikany

Položka 10 zjišťuje, jaké metodické materiály zaměřené na prevenci šikany v mateřských školách jsou v povědomí, zda se s některými materiály učitelky mateřských škol během své pedagogické praxe setkávají. Výsledky šetření uvedené v následujícím grafu bychom, v tomto případě, vzhledem k závažnosti problematiky šikany a její prevence, mohli označit za zarážející. 35 odpovědí ze 40 dotazovaných bylo záporných. Vzhledem k tomu, že s metodickým i materiály pracují učitelé, nikoliv provozní zaměstnanci, musíme brát u této položky v úvahu 27 oslovených učitelek, z nichž se pouze 5 setkalo s nějakými metodickými materiály zaměřenými na prevenci šikany v mateřské škole. Jednoduše pak dojdeme k výsledku, že téměř 81,5 % dotázaných učitelek z mateřských škol nepracuje s žádnými metodickými materiály zaměřenými na prevenci šikany.

Graf 2: Využití metodických materiálů pro prevenci šikany v mateřských školách

Zmíněné kladné odpovědi byly následující:

- Mateřská škola 2: jedna kladná odpověď – *Doplnění RVP.*
- Mateřská škola 3: jedna kladná odpověď – *Obrázkový materiál s popisem*

vyobrazeného chování.

- Mateřská škola 4: dvě shodné kladné odpovědi – *Preventivní program z MŠMT.*

- Mateřská škola 5: jedna kladná odpověď – *V MŠ máme od Marie Adamovské knihy Preventivní výchova a jedna z nich je Děti a slušné chování.*

Vzhledem k nutnosti prevence sociálně patologických jevů již v předškolním věku dítěte, kdy, jak jsme zmiňovali v teoretické části této práce, je nejvhodnější na děti působit a vštěpovat jim zásady slušného chování, pěstovat v nich vlastnosti jako je tolerance, empatie, ohleduplnost a podobně, by bylo více než vhodné, aby se metodické materiály k prevenci šikany a jiných sociálně patologických jevů dostaly mnohem více do povědomí pedagogů.

Účast na kurzech a seminářích zaměřených na prevenci šikany v mateřských školách

Položka 11 se týká pedagogů a jejich účasti na seminářích či kurzech zaměřených na prevenci šikany v mateřských školách. Kladnou odpověď, nebo-li účast na semináři, uvedly pouze 4 učitelky ze dvou různých mateřských škol. Dvě uvádí název semináře *Kyberšikana*, dvě učitelky se zúčastnily semináře vedeného Michalem Kolářem *Seznámení s projevy šikany a se stadii šikany*. Při vybírání dotazníku jsme byli na tuto otázku ve dvou mateřských školách upozorněni. Ředitelky shodně upozornily na skutečnost, že seminářů by se rády účastnily, ale že se s nabídkou semináře s touto tematikou nesetkaly.

Kroky při podezření na výskyt šikany

V této položce dotazujeme první krok při podezření na výskyt šikany. Při vyhodnocování této otázky opět, pro větší přehlednost, respondenty opět rozdělíme na pedagogy a provozní pracovníky. Z celkového počtu 27 pedagogů odpovědělo 19 učitelek, že prvním krokem, který by při podezření na výskyt šikany v kolektivu předškolních dětí podnikly, by byl rozhovor s celou skupinou dětí, po vysvětlení situace by se snažily dovést děti k úvaze, co je správné a co není a současně by pozorovaly reakce a nonverbální projevy jednotlivých dětí při rozebírání situace, systematickou prací by tak potvrdily či vyvrátily podezření a teprve poté by přistoupily k dalším krokům. Čtyři učitelky by kontaktovaly rodiče, dvě by rozmlouvaly s agresorem a dvě by informovaly vedení mateřské školy. Nepedagogičtí pracovníci by ve 12 případech podezření oznámili učitelkám třídy do níž docházejí aktéři domnělé šikany, 7 z nich by situaci nahlásilo i ředitelce či vedoucí učitelce a jedna odpověď byla doslovně: *přímý zásah proti agresorovi*.

S rozhovorem s celou skupinou dětí, s úvahami o tom co je a není správné,

i s oslovením jednotlivých dětí a snahou nejprve zjistit maximum o nastalé situaci, musíme souhlasit. Podle odpovědí v dotaznících soudíme, že více než 70% pedagogů a 92% nepedagogických pracovníků oslovených mateřských škol, by v případě podezření na výskyt šikany jednalo správně. To, že by téměř 30% respondentů z řad pedagogů při podezření na výskyt šikany nereagovalo adekvátně, můžeme označit za jakýsi varovný signál. Ani pouhé podezření na šikanu nelze podceňovat. Zdůrazněme, že zde hovoříme pouze o prvním kroku, za kterým musí následovat kroky další. První kroky ovšem bývají rozhodující. Bylo by chybou domnívat se, že jsme tímto prvním krokem problém vyřešili. Při podezření na šikanu je na místě obezřetnost a důslednost, o čemž jsme se již zmiňovali v teoretické části práce.

Spolupráce s rodiči agresora

Položka 13 se týká pedagogických pracovníků mateřských škol a zjišťuje, jak by respondenti spolupracovali s rodiči agresora. V jedenácti dotaznících nebyla odpověď na tuto otázku vůbec uvedena, odpovědi zbývajících šestnácti pedagogů jsou opět zpracovány v tabulce.

Tabulka 7: Spolupráce s rodiči agresora šikany

MŠ 1	Způsob spolupráce s rodiči agresora:
učitelka 1	<i>konzultace s rodiči v soukromí, zjištění chování doma, společné působení na dítě dle dohody</i>
učitelka 2	<i>rozhovor, pravidelná setkání, případní doporučení (omezení sledování TV, mezilidské vztahy), pozitivní vzory chování</i>
učitelka 3	<i>pohovor s dítětem a s rodiči</i>
MŠ 2	
učitelka 1	<i>spolupráce s psychologem + rozhovor s rodiči</i>
učitelka 2	<i>rozhovor, uvědomění si problému, nasměrování do PPP, každodenní informování o chování dítěte</i>
MŠ 3	
učitelka 1	<i>oznámení rodičům, návrh řešení ze školky, od výchovného poradce, z PPP, od psychologa či psychiatra</i>
učitelka 2	<i>doporučení poradenského zařízení, domluva rodičům v případě odmítání reality</i>
učitelka 3	<i>rozhovor s rodiči</i>
učitelka 4	<i>velmi jemně bych rodiče upozornila, probrala to s nimi</i>
učitelka 5	<i>neustálý kontakt s rodiči, vysvětlení problémů a důsledků</i>
MŠ 4	
učitelka 1	<i>rozhovor s rodiči o problému</i>
učitelka 2	<i>upozornila bych rodiče a pokud by se situace nezlepšila, obrátila bych se na poradenské zařízení</i>

učitelka 3	<i>vhodná komunikace a spolupráce s rodiči</i>
učitelka 4	<i>rozhovor s dítětem agresorem a s rodiči, hledání společných postupů</i>
MŠ 5	
učitelka 1	<i>1) informovat rodiče agresora o situaci, 2) domluvit řešení agrese, nápravná opatření, určení trestu pro agresora, 3) průběžné konzultace s rodiči</i>
učitelka 2	<i>pozvat rodiče, informovat je o situaci, vyžádat si souhlas a dítě při šikaně natočit, po shlednutí se dohodnout na dalším společném postupu, PPP</i>

Na otázku odpovědělo pouze necelých 60% respondentů. Podle odpovědí by všichni shodně v první řadě informovali rodiče a rovněž vyzdvihují další spolupráci s rodiči, což je v naprostém pořádku, neboť důslednost a jednotnost výchovného působení ve smyslu spolupráce rodiny a mateřské školy, je v tomto případě jeden z nejdůležitějších faktorů ovlivňování dítěte. Agresorovi se musí dát jednoznačně najevo, že jeho chování je nežádoucí a že s ním nesouhlasíme ani my, jako pedagogové, ale ani rodiče, sourozenci, prarodiče, jakožto jeho nejbližší. Poradenské zařízení by doporučilo pouze 37,5% pedagogů, což nám připadá zarážející.

Spolupráce s rodiči oběti šikany

Položka 14, jelikož řeší spolupráci s rodiči oběti šikany, souvisí s položkou 13 a stejně tak se týká pedagogických pracovníků mateřských škol. I v tomto případě na otázku odpovědělo necelých 60%, tedy pouze 16 respondentů. Pro přehlednost jsme i zde volili tabulkové zpracování dotazníkového šetření.

Tabulka 8: Způsob spolupráce mateřské školy s rodiči oběti šikany

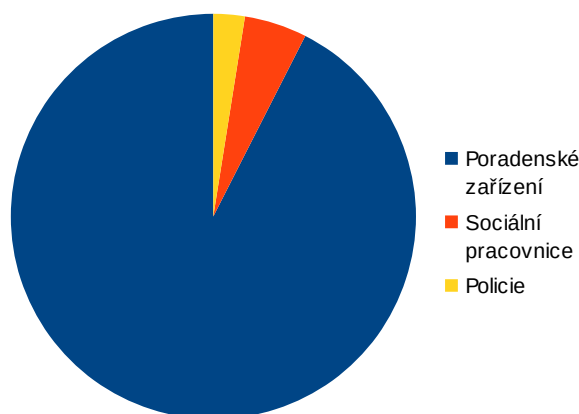
MŠ 1	Způsob spolupráce s rodiči oběti šikany:
učitelka 1	<i>spolupráce školy a rodiny, doporučení PPP nebo jiného specialisty</i>
učitelka 2	<i>nejednat s rodiči oběti a agresora současně, slíbit ochranu oběti</i>
učitelka 3	<i>úzká spolupráce s rodiči a s dětským psychologem</i>
MŠ 2	
učitelka 1	<i>rozhovor s rodiči, vysvětlení problému, navrhnout konkrétní řešení</i>
učitelka 2	<i>být v kontaktu, nabídnout další možnosti pomoci (např. psychologa)</i>
MŠ 3	
učitelka 1	<i>vyjít maximálně vstříc rodičům oběti, vyslechnout je, pokusit se o nápravu</i>
učitelka 2	<i>podpora, rozhovor, poradenské zařízení</i>
učitelka 3	<i>citlivý přístup, poradenské zařízení</i>
učitelka 4	<i>oznámení, vysvětlení, přijetí bezpečnostních opatření</i>
učitelka 5	<i>ujištění o snaze řešit problém, zvýšená komunikace, doporučení PPP</i>

MŠ 4	
učitelka 1	<i>vhodná komunikace, poradenské zařízení</i>
učitelka 2	<i>velmi důvěrná a otevřená komunikace s rodiči, PPP</i>
učitelka 3	<i>rada, doporučení, spolupráce s psychologem</i>
učitelka 4	<i>rozhovory, pravidelná setkávání, komplexní péče, poradenské zařízení</i>
MŠ 5	
učitelka 1	<i>1) informovat o situaci, 2) domluvit opatření</i>
učitelka 2	<i>vhodná komunikace, podpora sebevědomí dítěte ze strany učitelek MŠ i rodičů, doporučení vhodné literatury, spolupráce rodiny a školy, podpora a zajištění bezpečí, doporučení návštěvy PPP či jiného specializovaného centra</i>

I v tomto případě se respondenti ve svých odpovědích celkem shodují. Všichni pedagogové považují za důležitou úzkou spolupráci mateřské školy a rodiny, kdy by mělo jít především o podporu a ochranu šikanovaného dítěte, o budování sebevědomí tohoto dítěte, o zajištění správného a citlivého přístupu k celé situaci. V předcházející položce jsme uvedli, že jen 37,5% pedagogů by doporučila rodičům agresora navštívit s dítětem poradenské zařízení. V situaci, kdy jde o oběť šikany, by učitelky byly zřejmě určitým způsobem obezřetnější a v přístupu opatrnější, neboť rodičům oběti šikany by poradenské zařízení a odborníka doporučilo téměř 69% respondentů.

Řešení závažného problému souvisejícího se šikanou v mateřské škole

Položka 15 je poslední položkou této kapitoly. Respondenti zde uváděli odpověď na otázku kam by se obrátili s řešením závažných problémů souvisejících se šikanou. 37 respondentů, tedy 92,5% dotázaných, odpovědělo, že by se v případě řešení závažného problému souvisejícího se šikanou obrátilo na poradenské zařízení, 2 respondenti uvedli, že by se obrátili na sociální pracovníci a 1 respondent by se obrátil na policii. Odpovědi na tuto otázku vyjádřené v procentech jsou znázorněny v následujícím grafu.

Graf 3: Řešení závažného problému souvisejícího se šikanou u dětí v předškolním věku

Z grafu vyčteme uspokojivou odpověď a sice, že naprostá většina respondentů ví, kam se obrátit v případě řešení šikany v mateřské škole. Někteří respondenti ještě v rámci poradenského zařízení uvedli, že by oslovili speciálního pedagoga – etopeda či dětského psychologa. Obrátit se se závažným problémem na poradenské zařízení je naprosto v pořádku, neboť Školský zákon 561/2004 Sb. ze dne 24. září 2004, § 116 Školská poradenská zařízení jasně hovoří o tom, že *školská poradenská zařízení spolupracují s orgány sociálně – právní ochrany dětí a orgány péče o mládež a rodinu, zdravotnickými zařízeními, popřípadě s dalšími orgány a institucemi* (Školský zákon 2004, §116).

10 Shrnutí výsledků empirické části a ověření platnosti předpokladů

Empirická část této bakalářské práce se zabývá průzkumem problematiky šikany v mateřských školách, tedy u dětí v předškolním věku. Předmětem průzkumu bylo zjistit, zda se vyskytuje šikana v mateřských školách, zda pedagogové považují za důležitou prevenci šikany již v předškolním věku a zda se prevenci cíleně věnují. Dále nás zajímalo, jestli mateřské školy mají prevenci šikany či jiného rizikového chování ve svých ŠVP, jestli se zaměstnanci mateřských škol se šikanou u malých dětí setkávají, dovedou ji identifikovat, zda jsou pedagogové proškoleni pro možnost setkání se se šikanou, ale i jinými sociálně patologickými jevy. Část průzkumu jsme věnovali otázkám týkajícím se možných forem šikany a agresivního chování v předškolním věku a tomu, zda jsou pozorovány sklony k agresivnímu chování více u chlapců, nebo u dívek, nebo zda v tomto směru mezi chlapci a dívkami v tomto věku není rozdíl. Poslední otázkou našeho průzkumu bylo na koho se obrátit v případě nutnosti řešení závažného problému týkajícího se šikany.

Jak je uvedeno v kapitole 6. Použité metody, pro získání potřebných informací bylo využito dotazníku, především díky relativní časové nenáročnosti této metody pro respondenty. Nespornou výhodou dotazníku je, jak jsme uvedli výše, trvalé písemné zaznamenání odpovědí, jejich validita a možnost přehledného zpracování. Pro další zpracování byl sestaven dotazník čítající 15 otázek, z nichž 6 bylo otevřených a u 9 otázek respondenti volili z nabízených odpovědí. Všechny otázky jsou uvedeny v kapitole 8.1 Dotazníkové šetření. Jednotlivé položky jsou podrobně rozpracovány v kapitole 9. Získaná data a jejich interpretace.

Pro průzkum bylo vybráno 5 běžných mateřských škol, v nichž bylo rozdáno a vyplněno 40 dotazníků. Mezi čtyřiceti respondenty bylo 27 pedagogických a 13 nepedagogických pracovníků. Průzkum probíhal v měsících září – listopad roku 2012.

Položka 1 rozděluje respondenty na pedagogické a provozní zaměstnance mateřských škol a je rozpracována v kapitole *Popis zkoumaného vzorku*. Zjistili jsme, že průměrná délka praxe oslovených pedagogů je 16,6 let.

Prostřednictvím položek 2, 3, 4 jsme ověřovali předpoklad P1, tedy že šikana se vyskytuje již v mateřských školách. 75% respondentů uvedlo, že by dokázali identifikovat šikanu u dětí v předškolním věku, 100% respondentů se v mateřské škole setkává, nebo někdy setkala s 1. stadiem šikany, tak zvaným ostrakismem, 60% dotázaných připouští i výskyt druhého stadia, tedy fyzickou agresi a přitvrzování manipulace. Tři dotázaní provozní zaměstnanci dokonce souhlasili s možností výskytu 3. stadia, což je podle Koláře (2001, s. 36–45) klíčový moment,

vytvoření jádra. Myslíme si, že s tímto stadiem se v mateřské škole nesetkáme. Jak jsme uvedli v teoretické části této práce, v mateřské škole se setkáváme spíše s mírnými projevy šikany, které by odpovídaly prvním dvěma stadiím. 100% respondentů se také shodlo na tom, že u dětí v předškolním věku skutečně můžeme v některých případech hovořit o šikaně a že užití pojmu šikana je relevantní pro prostředí mateřských škol. Platnost předpokladu 1 byla tedy ověřena a je platný pro daný vzorek respondentů..

Položka 5 se zabývá agresivním chováním v kolektivech dětí v mateřských školách, tedy ověřuje předpoklad 2, a sice, že nejčastějším typem rizikového chování v mateřských školách je agrese. 95% respondentů přiznalo projevy agresivity mezi dětmi předškolního věku. Nejčastější projevy byly popsány jako fyzické útoky, bití, nadávky, vyhrožování, kopání, kousání, štípání, škracení, odstrkování a boje o hračky a o pozice. Platnost druhého předpokladu tedy byla také ověřena, předpoklad je platný pro daný vzorek respondentů.

Třetím předpokladem je, že chlapci i dívky mají v předškolním věku stejné sklony k agresivnímu chování. Tento předpoklad jsme ověřovali položkou 6, kdy 57,5% respondentů zastávalo názor, že u chlapců i dívek v předškolním věku pozoruje stejné, nebo podobné sklony k agresivnímu chování. 32,5% respondentů se přiklání k tvrzení, že větší sklony k agresivitě mají chlapci, 10% pak větší sklony k agresivitě připisují dívkám. Platnost našeho předpokladu, že agresivní sklony jsou pozorovatelné u chlapců i dívek stejnou měrou byla ověřena a je platný pro daný vzorek respondentů.

Předpoklad 4 se týkal závažnosti a cílené prevence šikany v mateřských školách. Tato problematika je řešena položkami 7, 8, 9 a 10. Výsledky šetření v těchto položkách byly následující: prevenci šikany pokládá již v mateřských školách za nezbytnou 100% respondentů. Necelých 71% dotázaných pedagogů uvedlo, že se prevenci šikany a jiného rizikového chování věnuje cíleně. Nahlédli jsme do školních vzdělávacích programů oslovených mateřských škol. Všechny mateřské školy mají v ŠVP zahrnutou prevenci sociálně patologických jevů. Přesto kladnou odpověď na otázku, zda ŠVP jejich mateřské školy řeší prevenci šikany, uvedlo pouze 74% pedagogů. S žádnými metodickými materiály zaměřenými na prevenci šikany nepracuje 81% oslovených učitelek mateřských škol. Ve všech mateřských školách je šikana vnímána jako problém, který je nutné řešit od prvopočátku. V ideálním případě již v době, kdy ještě žádný problém nenastal, tedy prevencí veškerých sociálně patologických jevů, kterou mají dotázané mateřské školy zahrnutou ve školním vzdělávacím programu. Platnost předpokladu, že mateřské školy vnímají šikanu u dětí v předškolním věku jako závažný problém a cíleně se věnují jeho prevenci byla ověřena. Předpoklad je platný pro daný vzorek respondentů.

Platnost posledního předpokladu ověřovaly položky 11, 12, 13, 14 a 15. Předpoklad 5 zněl: Učitelé nejsou dostatečně proškoleni pro boj se šikanou v mateřské škole, ale jsou schopni správně reagovat v případě výskytu šikany. Za dostatečně proškoleného budeme v tomto případě považovat toho z respondentů, který absolvoval kurz či seminář zaměřený na problematiku šikany, rizikového chování či prevenci sociálně patologických jevů. Dotazníkové šetření vypovídá o tom, že pedagogové skutečně nejsou dostatečně připravováni na setkání se šikanou v zařízeních předškolního vzdělávání. Účast na seminářích či kurzech zaměřených na tuto problematiku uvedlo necelých 15% respondentů. Kritizována byla nedostatečná nabídka takto zaměřených seminářů. Nejčastěji uváděným prvním krokem (uvádí jej 70% pedagogických pracovníků) při podezření na výskyt šikany by systematicky pracovalo s celou skupinou dětí, i s domnělými aktéry šikany jednotlivě, aby potvrdili zda se skutečně jedná o šikanu. Pokud se jedná o spolupráci s rodiči agresora, pak všichni respondenti, kteří uvedli odpověď na tuto otázku zdůrazňují nutnost informovat rodiče a další intenzivní spolupráci rodiny a mateřské školy. Spolupráci s poradenským zařízením zmiňuje jen 37,5% pedagogů. Nutno podotknout, že na tuto a následující otázku odpovědělo pouze 60% z dotázaných respondentů – pedagogů. Když jsme se zeptali na spolupráci s rodiči oběti šikany, pak spolupráci s poradenským zařízením a účast odborníka na řešení situace, doporučuje 69% z dotázaných, kteří odpověděli. Vzhledem k právě uvedeným číslům je překvapující, že v případě výskytu šikany by se 92,5% respondentů obrátilo na poradenské zařízení, což by bylo v pořádku, jak uvádíme výše, v kapitole 9.15.

Byla tedy ověřena platnost předpokladu, že učitelé nejsou dostatečně připraveni a proškoleni pro boj se šikanou v mateřské škole. Předpoklad je platný pro daný vzorek respondentů. Zda by byli schopni správně reagovat není zcela jednoznačné, ale ověřili jsme, že učitelé vědí, kam, na jakou instituci se, v případě řešení závažných problémů souvisejících se šikanou, mají obrátit. Podle našeho názoru by pedagogové měli být lépe připravováni na možnost výskytu sociálně patologických jevů již u dětí v mateřských školách.

11 Doporučení pro praxi

Na základě výzkumu a dotazníkového šetření jsme dospěli k následujícím doporučením, která by mohla přispět ke zlepšení situace okolo prevence šikany v dětských kolektivech mateřských škol i k řešení problémů s tímto fenoménem spojených.

Učitelky v mateřských školách přiznávají, že jsou v podstatě denně svědky projevů násilí a agrese mezi dětmi. Většinou jde o používání násilí v rámci bojů o hračky, o nadávky, některé děti se pomocí agrese vypořádávají s pocity žárlivosti a závisti.

Vzhledem k popsáným skutečnostem bychom pedagogům doporučovali věnovat zvýšenou pozornost projevům agresivity v chování dětí. Projevy šikany bývají často bagatelizovány a zůstávají bez řešení, někdy dokonce bez povšimnutí. Zde bychom kladli důraz na nutnost okamžitého zásahu pedagoga, neboť dítě musí být na nevhodnost svého chování upozorněno bezprostředně, má-li být potrestáno, pak bezodkladně, dokud ví, zač trest přichází. V mateřských školách se velmi osvědčují tak zvaná *školková pravidla*, která obvykle zahrnují položku *Jak se k sobě chováme*. Pedagog důsledně trvá na dodržování pravidel, potažmo na slušném a ohleduplném chování dětí k sobě navzájem, k dospělým, kteří přicházejí do mateřské školy, i k zaměstnancům mateřské školy.

Odborné vzdělávání a proškolení pedagogů pracujících v mateřských školách, by bylo velkým přínosem v řešení této problematiky. Neproškolení pedagogové, kteří nedokáží efektivně řešit projevy sociálně patologického chování v kolektivech malých dětí potom mohou stát za pozdějšími, daleko závažnějšími problémy, ke kterým by, v některých případech, nemuselo, při včasné zásahu, vůbec dojít. Zůstávají-li projevy šikany či jiného rizikového chování bez efektivního řešení, dítě pak mnohdy nabude dojmu, že, zcela beztrestně, může vše.

Řešením by bylo zajištění odborného vzdělávání pedagogů v problematice šikany a jiného rizikového chování a to formou kurzů či seminářů zaměřených na prevenci šikany, dále bychom mohli mateřským školám doporučit spolupráci s externími odborníky z oblasti etopedie, s preventisty, výchovnými poradci, ale i např. s policií.

Další z možností proniknout do problematiky šikany je samostudium. Z odborné literatury můžeme doporučit např. knihy Michala Koláře *Skrytý svět šikanování ve školách: příčiny, diagnostika a praktická pomoc*, *Bolest šikanování*, dále knihy Pavla Řičana *Agresivita a šikana mezi dětmi: Jak dát dětem ve škole pocit bezpečí*, *Jak na šikanu*, Fieldová *Jak se bránit šikaně* a mnohé další. Využívat lze i informace dostupné z internetových portálů – např. Metodický portál

RVP apod.

Velmi vhodné by, podle našeho názoru, bylo i zařazení předmětu *Prevence sociálně patologických jevů u dětí v předškolním věku* do učebních osnov na středních pedagogických, vyšších odborných i vysokých školách. Měl by být součástí přípravy na povolání každého pedagoga, tedy i učitele v mateřské škole. Dokud pedagog nenabude praktických zkušeností, vychází z teoretických znalostí, které by měly být co nejvšestrannější.

Závěr

Bakalářská práce byla zaměřena na problematiku šikany u dětí v předškolním věku. Zabývali jsme se vymezením základních pojmů, charakterizovali jsme prostředí mateřských škol, zmínili specifika předškolního vzdělávání. Dále jsme se věnovali charakteristice dětí v předškolním věku v souvislosti se vznikem šikany a osobnostně-sociálnímu vývoji dítěte v předškolním věku. Další kapitolou práce bylo patologické chování v prostředí mateřských škol, tedy agrese, agresivita a šikana. Zabývali jsme se jednotlivými stadii šikany, vysvětlili jsme kdo jsou aktéři šikany, řešili přístup rodičů agresorů a obětí šikany, poukázali na roli pedagoga v mateřské škole v souvislosti se šikanou.

Psaní teoretické části této bakalářské práce hodnotíme jako velmi přínosné, vzhledem ke získání množství informací a poznatků o rizikovém chování, především o šikaně u dětí v předškolním věku. Měli jsme možnost proniknout do problematiky, které je třeba, pro její závažnost, věnovat mimořádnou pozornost. Šikana je celospolečenským problémem a soudíme, že prevence šikany a jiných sociálně patologických jevů bude stále aktuálnějším tématem.

Hlavním cílem empirické části této bakalářské práce bylo zjistit, zda se u dětí v předškolním věku jedná skutečně o šikanu. Dále byly stanoveny dílčí cíle průzkumu, které se týkaly prevence šikany, nejčastějších forem šikany v mateřských školách a zjištění, zda je relevantní užití pojmu šikana v souvislosti s mateřskými školami. Z cílů bakalářské práce vzešly předpoklady uvedené v 5. kapitole této práce. Všechny čtyři předpoklady byly ověřeny (viz. kapitola 10). Metodou průzkumu bylo zvoleno dotazníkové šetření. Odpovědi z něj získané byly podrobně rozpracovány v kapitole 9.

Velmi kladně musíme hodnotit spolupráci, vstřícnost a ochotu všech zaměstnanců mateřských škol, kteří se podíleli na dotazníkovém šetření.

V průzkumu bylo zjištěno, že zaměstnanci mateřských škol připouští výskyt šikany již u dětí v předškolním věku a shodují se na tom, že je relevantní užití pojmu šikana, hovoříme-li o dětech navštěvujících mateřské školy. Zaměstnanci mateřských škol by většinou dokázali identifikovat šikanu a považují za velmi důležitou její cílenou prevenci již v mateřských školách. Mateřské školy, které se zúčastnily dotazníkového šetření, mají prevenci sociálně patologických jevů, tedy i šikany, zahrnutou ve školních vzdělávacích programech. Ač nejsou dostatečně proškoleni, pedagogové se prevencí zabývají, tato problematika je řešena i rámcovým vzdělávacím programem předškolního vzdělávání. Metodiky a preventivní programy učitelky většinou neznají

a nepoužívají. V případě výskytu šikany by většina pedagogů působících v mateřských školách dokázala správně reagovat.

Během průzkumu jsme nahlédli do školních vzdělávacích programů všech oslovených mateřských škol. Všechny tyto mateřské školy zdůrazňují pěstování zdravých vztahů ve skupinách dětí, dbají na dodržování stanovených pravidel chování, což můžeme považovat za prevenci sociálně patologických jevů v kolektivech dětí předškolního věku.

V mateřské škole se tvoří základ pro vztah a přístup k dalšímu vzdělávání, dbá se na všestranný rozvoj každého dítěte, tvoří se návyky, získávají dovednosti pro celý další život. Proto je, jak jsme zmínili v teoretické části této práce, právě u dětí v předškolním věku nejvhodnější věnovat se cíleně prevenci rizikového chování. K tomu je třeba odborně proškolený pedagog s citlivým přístupem, se schopností řešit problémové situace, který bude umět rozpoznat a zvládnout šikanu, který bude vědět kam se obrátit pro odbornou pomoc a který bude umět poradit a informovat. Východiskem by mohlo být např. zařazení odborného předmětu *prevence rizikového chování* či *prevence sociálně patologických jevů* do osnov středních pedagogických škol a vyšších odborných škol.

Nejzávažnějším problémem současnosti, v souvislosti s problematikou rizikového chování, je však nedostatek času rodičů, nedostatečná komunikace s vlastními dětmi, celkově se zhoršující mezilidské vztahy, uspěchanost doby. Všem těmto faktorům, které jdou ruku v ruce můžeme připsat zvyšující se agresivitu dětí. O tom ale bylo napsáno mnohé v teoretické části této bakalářské práce.

Seznam použité literatury

- ALLEN, K. E., MAROTZ, L. R., 2005. *Přehled vývoje dítěte: od prenatálního období do 8 let*. 2. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7367-055-0.
- ANTIER, E., 2004. *Agresivita dětí*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-808-2.
- BEDNÁŘOVÁ, J., ŠMARDOVÁ, V., 2008. *Diagnostika dítěte předškolního věku. Co by dítě mělo umět ve věku od 3 do 6 let*. 1. vyd. Brno: Computer Press. ISBN 978-80-251-1829-0
- BOURCET, S., GRAVILLONOVÁ, I. 2006. *Šikana ve škole, na ulici, doma, jak bránit své dítě... Praktický průvodce pro rodiče, pedagogy a vychovatele*. 1. vyd. Praha: Albatros. ISBN 80-00-01552-8.
- CLAYCOMBOVÁ, P., 1996. *Školka plná zábavy: kalendář tvořivých her pro předškolní děti*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-069-3.
- FIELDOVÁ E. M., 2009. *Jak se bránit šikaně*. 1. vyd. Praha: Ikar. ISBN 978-80-249-1176-2.
- HAVLÍNOVÁ, M., VENCÁLKOVÁ, E., 2000. *Kurikulum podpory zdraví v mateřské škole*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-383-8.
- HRABAL, Vladimír, 2003. *Sociální psychologie pro učitele Vybraná témata*. 2. přepracované vyd. Praha: Karolinum. ISBN 80-2046-0436-1.
- KOLÁŘ, M., 1997. *Skrytý svět šikanování ve školách: příčiny, diagnostika a praktická pomoc*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-123-1.
- KOLÁŘ, M., 2001. *Bolest šikanování*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-513-X.
- MATĚJČEK, Z., 2005. *Prvních 6 let ve vývoji a výchově dítěte*. 1. vyd., Praha: Grada. ISBN 80-247-0870-1.
- PEKAŘOVÁ, L., 2006. *Jak žít a nezbláznit se: Psychologie dítěte od předškolního věku do dospělosti*. 1. vyd. Olomouc: Poznání. ISBN 80-86606-49-X.
- PŘIKRYLOVÁ, G., 2009. *Barevné kamínky: Kdo všechno přišel do školy*. 2. vyd. Kroměříž: Nakladatelství Přikrylová Milada. ISBN 978-80-87165-27-0.
- ŘÍČAN, P., 1995. *Agresivita a šikana mezi dětmi: Jak dát dětem ve škole pocit bezpečí*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-049-9.
- ŘÍČAN, P., JANOŠOVÁ, P., 2010. *Jak na šikanu*. 1. vyd. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2991-6.
- SHAPIRO, L. E., 2004. *Emoční inteligence dítěte a její rozvoj*. 2. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-964-X.

ŠEVČÍK, D., ŠPATENKOVÁ, N. a kol., 2011. *Domácí násilí*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-690-2.

UŽDIL, J., 2002. *Čáry, klikyháky, paňáci a auta: Výtvarný projev a psychický život dítěte*. 5. přeprac. a dopl. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-599-7.

Periodika:

TĚTHALOVÁ, M., 2012. Škola, kde se nešikanuje, neexistuje. *Informatorium. Časopis pro výchovu a vzdělávání dětí od 3 do 8 let v MŠ a ŠD*. Praha: Portál. XIX. roč., č. 5. ISSN 1210-7506.

Elektronické zdroje:

BAŤKOVÁ, M. *Primární prevence rizikového chování v předškolním věku: diplomová práce* [online]. 2012. [vid. 2012-08-20]. Dostupné na Internetu: <http://is.muni.cz/th/264991/pedf_m/>.

ČECH, T. *Nežádoucí sociálně patologické projevy školních dětí* [online]. 2002. [vid. 2012-08-15]. Dostupné na Internetu: <<file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/Plocha/%C4%8Dech%20tom%C3%A1%C5%A1.htm>>.

KOLÁŘ, M. In *Metodický portál RVP. Šikana v mateřské škole: diferenciální diagnostika – jak rozlišit šikanování od škádlení* [online]. 2012. [vid. 2012-10-14]. Dostupné na Internetu: <http://clanky.rvp.cz/wp-content/uploads/prilohy/11303/sikana_v_materske_skole_diferencialni_diagnostika___jak_rozlisit_sikanovani_od_skadleni.pdf>.

Mateřská škola. In *WIKIPEDIE – otevřená encyklopedie* [online]. 2012-07-12. [vid. 2012-07-14]. Dostupné na Internetu: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Mate%C5%99sk%C3%A1_%C5%A1kola>.

POPPOVÁ, P. *Šikana, její projevy, prevence a možnosti řešení: bakalářská práce* [online]. 2012. [vid. 2012-05-29]. Dostupné na Internetu: <http://is.muni.cz/th/246971/pedf_b/>.

Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání [online]. 2004. [vid. 2012-06-02]. Dostupné na Internetu: <http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVP_PV-2004.pdf>.

SCHMELZ, A. *Mobing im Kindergarten: So helfen Sie Ihrem Kind* [online]. 2012. [vid. 2012-09-11]. Dostupné na Internetu: <<http://www.elternwissen.com/erziehung-entwicklung/kind-stark-selbstbewusst/art/tipp/mobbing-im-kindergarten-so-helfen-sie-ihrem-kind.html>>.

Zákon 561/2004 Sb. o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon) [online]. 2004. [vid. 2013-02-03]. Dostupné na Internetu: <<http://www.skola-agc.cz/cz/aktuality/novela-skolskeho-zakona-561-2004-sb/>>.

Příloha 1

Vážení,

dovoluji si obrátit se na vás s žádostí o vyplnění následujícího dotazníku, který bude součástí mé bakalářské práce. Tématem práce je *Šikana v prostředí mateřských škol* a cílem tohoto šetření je zjistit, zda u dětí v předškolním věku můžeme hovořit o šikaně. Dotazník je anonymní a bude dále zpracováván pouze pro účely bakalářské práce.

Děkuji za spolupráci a Váš čas.

Renáta Vrkoslavová

Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Technická Univerzita v Liberci

Dovolte mi krátké uvedení do problematiky. Definice šikany je následující:

Šikana je ubližování někomu, kdo se nemůže nebo nedovede bránit. Obyčejně mluvíme o šikaně tehdy, když jde o opakované jednání, ve velmi závažných případech označujeme za šikanu i jednání jednorázové s hrozbou opakování (Říčan 2010, s. 21).

Jaký je ale rozdíl mezi šikanováním a běžným dětským škádlením?

Při škádlení se očekává legrace pro obě strany. Pokud iniciátor škádlení zjistí, že se jeho „hra“ druhému nelíbí, většinou nepokračuje a omluví se. Škádlení může být nepříjemné či bolestivé, ale chybí zde pocit bezmoci. Aktéři se mohou kdykoli vyměnit, mohou se účinně bránit. Po škádlení bývá dítě celkově v pohodě, uvolněné. Necítí ponížení a stud, není zraněné. Jde o kamarádský vztah, projev přátelství, není v něm vítěz, ani poražený.

U šikany chce jeden druhému ublížit. Agresor má nepokrytou radost z toho, že někomu ublížil, že jej ranil či ponížil a své chování opakuje. Role se nikdy nemění. Násilí se většinou stupňuje. Cílem šikanování je ublížit, zranit a ponížit někoho, kdo se nemůže, nebo nedovede bránit.

O VYPLNĚNÍ DOTAZNÍKU PROSÍM PEDAGOGICKÉ I NEPEDAGOGICKÉ PRACOVNÍKY MATEŘSKÝCH ŠKOL.

VZOR: U každé otázky zaškrtněte prosím pouze jednu odpověď, výjimkou je pouze otázka č. 3. Na otázky, kde jsou volné kolonky a řádky, prosím odpovězte vlastními slovy.

Vzor:

☐ ANO

☐ NE

1. V mateřské škole pracujete jako:
V případě, že jste pedagog – jak dlouhá je Vaše pg. praxe? (v letech)

2. Myslíte si, že již u dětí v předškolním věku můžeme hovořit o šikaně?

☐ NE

☐ ANO - s jakými formami šikany se, podle vašeho názoru, můžeme setkat v MŠ?

3. Hovoříme o 5 stádiích šikany:

a) **ostrakismus**: jedná se o mírné, převážně psychické násilí, kdy se jedinec, proti kterému je toto chování namířeno, se cítí špatně, je neoblíbený, ostatní vtipkují na jeho účet, pomlouvají ho, stává se terčem intrikování,

b) **fyzická agrese a přitvrzování manipulace**: ve skupině se nějakým způsobem zvyšuje napětí (např. v mateřské škole před důležitým vystoupením - besídka) a slabí, neoblíbení, ostrakizovaní členové skupiny se stávají jakýmsi prostředkem k uvolnění tohoto napětí,

c) **klíčový moment - vytvoření jádra**: ve skupině je tolerováno druhé stadium, nejsou vytvořeny pevné hranice pro přitvrzené manipulace a dochází k počáteční fyzické agresi, ve skupině se vytváří tzv. „úderné jádro“, což jsou nejsilnější a nejuznávanější členové kolem vůdce skupiny, agresori,

d) **většina přijímá normy agresorů**: tyto normy se stávají nepsanými zákony celé skupiny, která již neuznává pravidla bezproblémového soužití,

e) **totalita, neboli dokonalá šikana**: většina členů skupiny přijímá normy agresorů, je nastolena

totalitní ideologie šikanování, která je nazývána také „stadiem vykořisťování“.

Se kterým (kterými) z uvedených stadií se, podle Vašeho názoru, lze setkat již v MŠ?

- ☐ A
- ☐ B
- ☐ C
- ☐ D
- ☐ E

4. Myslíte si, že byste šikanu u dětí předškolního věku dokázal/a identifikovat?

- ☐ NE
- ☐ ANO – jaké chování byste, s ohledem na výše uvedenou definici šikany, za šikanu právě v prostředí MŠ označil/a?

.....

.....

.....

5. Setkáváte se ve Vaší mateřské škole s projevy agresivního chování?

- ☐ NE
- ☐ ANO – s jakými typy nejčastěji?

.....

.....

.....

6. Kdo má v předškolním věku, podle Vašeho názoru, větší sklon k agresivnímu chování?

- ☐ CHLAPCI
- ☐ DÍVKY
- ☐ STEJNĚ CHLAPCI I DÍVKY

7. Pokládáte za nezbytnou prevenci šikany již v mateřských školách?

- ☐ ANO
- ☐ NE

8. Věnujete se ve Vaší mateřské škole cíleně prevenci šikany?

- ☐ ANO
- ☐ NE

9. Řeší prevenci šikany či jiného rizikového chování Váš ŠVP?

- ☐ NE
- ☐ ANO – uveďte i „jiné rizikové chování“ řešené ve Vašem ŠVP.

.....

.....

.....

10. Setkal/a jste se s nějakými metodickými materiály zaměřenými na prevenci šikany v MŠ?

- ☐ NE
- ☐ ANO – s jakými?

.....

.....

.....

11. Zúčastnila jste se nějakého semináře či kurzu zaměřeného na prevenci šikany v MŠ?

☐ NE

☐ ANO – jakého, co bylo jeho obsahem?

.....
.....
.....

12. Jaký první krok byste učinil/a při podezření na výskyt šikany ve vašem zařízení??

.....
.....
.....

13. Jak byste, v případě výskytu šikany, spolupracoval/a s rodiči agresora?

.....
.....
.....

14. Jaká by měla být spolupráce s rodiči oběti šikany?

.....
.....
.....
.....

15. Kam byste se obrátil/a v případě řešení závažného problému souvisejícího se šikanou?

.....
.....
.....

Datum vyplnění dotazníku

Děkuji za spolupráci!